

А МИСЛИШ НА РАТ? 2

REZULTATI DRUGOG ISTRAŽIVANJA I ANALIZA
SKRIVENOG UTICAJA NA PORAST NASILJA
U DRUŠTVU U SRBIJI NA PRIMERU
MANIFESTACIJA (NE)SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

Funded by
the European Union

krokodil
Engaging Words

Istraživanje koje je sprovedeno u pripremi ove publikacije realizovano je uz pomoć projekta *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat? 2.0*, koji sprovodi Udruženje KROKODIL uz finansijsku podršku Evropske unije. Stavovi izrečeni u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije.

ZAŠTO KAŽEŠ LJUBAV A MISLIŠ NA RAT? 2.0

REZULTATI DRUGOG ISTRAŽIVANJA I ANALIZA SKRIVENOG UTICAJA NA PORAST NASILJA U DRUŠTVU U SRBIJI NA PRIMERU MANIFESTACIJA (NE)SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

Priredili:

Srđan Hercigonja, istraživač i magistar politikologije
Milena Berić, istraživačica i magistarka komunikologije

Beograd, 2026

„Kad okrutnost postane normalna, saosećanje deluje radikalno.“

Anonimni autor

SADRŽAJ

Uvod	2.
Metodologija	3.
Kultura, agresija i nasilje	6.
Agresija - pojam, uzroci i vrste	7.
Nasilje - pojam, uzroci, vrste i oblici	9.
Analiza	12.
Generacijski pogledi na govor mržnje, nasilje i nasleđe devedesetih - analiza starosnih fokus grupa	22.
Medijska manipulacija kao skriveni faktor u eskalaciji društvenog nasilja	25.
Strategije odvratanja pažnje i konstruisanja realnosti - manifestacija kroz nacionalističke narative	25.
Strategije postepenosti, odlaganja i poricanja	27.
Strategija manipulacija emocijama i podrivanje kritičkog mišljenja kroz rečnik mržnje	30.
Jezik kao skriveni arhitekta društvenog nasilja	31.
<i>Rage bait</i> i smrt racionalne debate	34.
Strategija slabljenja intelektualnih kapaciteta i samookrivljanja	35.
Strategija poznavanja pojedinca bolje nego što on sam sebe poznaje	36.
Dubravka Stojanović - Trauma istorije ili strogo kontrolisana mržnja?, esej	37.
Roberto Grujičić - Modelovanje nasilja, esej	41.
Porodično nasilje, nasilje nad ženama i femicid	44.
Lara Končar - Kultura nasilja: odnos direktnog i strukturnog nasilja iz feminističke perspektive, esej	48.
Ana Mirković - Od grafita na ulici do zidova društvenih mreža - govor mržnje u javnom prostoru, esej	52.
INTERVJU: Nikola Radić Lucati, Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu (CIEH)	58.
Zaključak	61.

UVOD

Ovo istraživanje, analiza i rad predstavljaju nastavak rada na projektu *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat?* koji je Udruženje KROKODIL započelo 2023. godine. Rad na tom projektu je u početku imao za cilj ispitivanje „rasprostranjenosti nevidljivog uticaja“¹ (ovaj termin koristimo u slobodnom prevodu i svesni njegovog nepotpunog značenja spram lokalnih okolnosti – uticaj koji političari u Srbiji vrše najčešće uopšte nije nevidljiv a oni kojima je ovaj uticaj namenjen svesni su i dobrovoljni učesnici u zajedničkom sistematskom projektu srozavanja srpskog društva na verovatno najniže grane u njegovoj istoriji) i ukazivanje na različite dugotrajne trendove koji sistemski ugrožavaju demokratske procese i fundamentalna prava svih građana Srbije.² Rezultati ovog istraživanja i dodatna analiza pokazali su da u „Srbiji postoji direktan i nevidljiv uticaj države i medija na održavanje specifične i široko rasprostranjene ‘kulture nasilja’ i da narativi u kojima dominira agresivni rečnik doprinose njenom održavanju za šta je zaslužno i nepostojanje strategije za suzbijanje nasilja te da porast nasilja i agresije u društvu, između ostalog, dovodi do porasta femicida.“³

Prvobitno istraživanje je sprovedeno u specifičnom kontekstu za društvenu i političku dinamiku Srbije. Naime, usred samog istraživanja i izrade metodologije, došlo je do tragedije i masovnog ubistva u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“, kao i do masovnog ubistva u selima Dubona i Malo Orašje. Ovi događaji su svakako uticali na rezultate istraživanja iz 2023. pre svega u smislu kako su ispitanici i učesnici fokus grupa poimali nasilje kao instrument koji koristi vladajuća elita s ciljem da vlada bez demokratske kontrole.

Tim koji se okupio oko ovog projekta odlučio je da 2025. godine ponovi slično istraživanje, koristeći ovaj put opširniju analizu za razumevanje nasilja u političkom i društvenom životu Srbije. Imajući u vidu da je osnovna hipoteza celokupnog KROKODILOvog programa *Zašto kažeš ljubav, a misliš na rat?* ta da su duboki, strukturni uzroci nasilja posledica odbijanja srpske političke elite (a samim time i društva) da se suoče sa zločinima počinjenim u seriji tragičnih ratova koji su devastirali jugoslovensku državu, poseban naglasak je stavljen na događaje iz poslednje decenije XX veka i njihovu percepciju danas, u savremenoj Srbiji. Međutim, opet je i ovo, novo istraživanje čiji se rezultati nalaze na stranicama koje slede, sprovedeno u kontekstu najveće političke i društvene krize u Srbiji od demokratskih

1 *Undue influence* (eng.) - termin iz pravne terminologije koji definiše uticaj kojim se neko lice navodi da postupi protiv svoje volje ili bez odgovarajuće svesti o posledicama svog postupanja. Ovaj termin potiče iz engleskog običajnog prava i prvi put se spominje u doktrini iz 1617. godine a njegov autor je engleski filozof Frensis Bejkon koji je bio državni tužilac i kancelar pod kraljem Džejsmsom I.

2 Milena Berić i Srđan Hercigonja, *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat? – rezultati istraživanja i analiza skrivenog uticaja na porast nasilja u društvu u Srbiji?* (Udruženje KROKODIL, 2023)

3 Ibid.

promena 2000. godine. Srbiju već četrnaest meseci potresaju veliki protesti, obeleženi pre svega svojevrsnom studentskom pa i građanskom pobunom, koja je nastala kao reakcija na tragediju u Novom Sadu kada je urušavanje nadstrešnice na Železničkoj stanici 1. novembra 2024. godine usmrtilo 16 ljudi. U ogromnom delu javnosti ova nesreća je percipirana kao rezultat sveprisutne korupcije koja seže do najviših organa i funkcionera vlasti i vladajućeg režima. Ona je inicirala višemesečne proteste na koje je vlast reagovala pre svega nasiljem i represijom nad studentima, prosvetnim radnicima, organizacijama civilnog društva i slobodnim medijima. Upravo u toj atmosferi „neproglašenog vanrednog stanja“ sprovedeno je ovo istraživanje, kao i pisanje analize.

U zaključku će se videti da u srpskom društvu postoji direktan i nevidljiv uticaj države i medija na održavanje specifične i široko rasprostranjene „kulture nasilja“ koja korene vuče iz ratova 1990-ih godina, i (ne)suočavanja celokupnog srpskog društva s počinjenim zločinima te odbijanjem da se za njih preuzme očekivana odgovornost. I više od toga, nasilje je postalo primarni instrument vladanja u zemlji. Imajući u vidu da se ono sprovodi i otvoreno i namerno, neophodno je raditi na razvoju strategija i mera koje će u skorijoj budućnosti usloviti suzbijanje i demontiranje kulture nasilja.

Tokom same analize i predstavljanja rezultata istraživanja, praviće se paralele s istraživanjem sprovedenim 2023. godine te donositi komparativni zaključci. Odmah se može zaključiti da su učesnici tog ranijeg istraživanja nasilje u društvu u Srbiji više doživljavali kao jedan difuzni, nekontrolisani fenomen, te da nisu imali jasno razumevanje o tome kako mu se može odupreti. U ovogodišnjem istraživanju, zaključak je blago drugačiji – učesnici nasilje sve više doživljavaju kao instrument vladanja u državi, njegove izvore nalaze u samo nekoliko aktera (uglavnom političkih), te imaju jasnije vizije i rešenja kako se protiv strukturnog nasilja, ili uopšte protiv „kulture nasilja“, može boriti.

METODOLOGIJA

Kao i tokom istraživanja iz 2023. godine, i ovo su istraživanje autori započeli posmatranjem grafita i murala po Beogradu, te poruka koju oni nose. Fokus istraživanja nije bio usmeren na medije kao jedne od katalizatora nasilja, pre svega iz razloga što postoji veliki broj radova koji se bave ovom temom. Naš je cilj bio da analiziramo poruke koje se „emituju kroz fasade“ zgrada i drugih objekata u Beogradu i drugim gradovima u Srbiji, te da ustanovimo vezu između poruka koju ti grafiti odašilju te kako i koliko utiču na nasilje u društvu. Od početka ruske invazije na Ukrajinu 2022. godine došlo je do svojevrsne „eksplozije“ grafita s političkim porukama, te je veliki fokus tokom istraživanja bio usmeren upravo na njih, kao i na njihovu funkciju u održavanju „kulture nasilja“ u Srbiji. I 2025. godine, grafiti, murali i stensili i dalje imaju

ogromnu ulogu u kontekstu političkog komuniciranja „nasiljem“ u srpskom društvu, ali su se poruke koje oni nose promenile (po temama, ne po količini).

Međutim, specifičan fokus u ovom istraživanju dat je događajima devedesetih godina i njihovoj zloupotrebi te korišćenju u drugim potencijalnim „transmitterima“ poruka koje sadrže govor mržnje. Nastupi javnih ličnosti, društvene mreže, institucije – sve je to uzeto u obzir kako bi se analiziralo odakle i kako građani postaju primaoci poruka koje u sebi sadrže govor mržnje. Svakako, politički i društveni kontekst u okviru kojeg se sprovode istraživanja značajno utiču na percepciju građana o generatorima nasilja i porukama koje se odašilju. Dok su, ako govorimo o grafitima, 2023. godine dominirale poruke kojima se veličaju i slave osuđeni ratni zločinci ili se pruža podrška ruskoj vojsci u njihovoj invaziji na Ukrajinu, u 2025. godini poruke koje dominiraju uglavnom su one koje se odnose na građanske i studentske proteste 2024 - 2025. godine.

U ovoj analizi smo u polje artikulacije skrivenih uticaja na porast nasilja u našem društvu neminovno uključili i strategije manipulacije, koristeći kao model deset strategija Noama Čomskog, potkrepljujući ih primerima iz srpskog medijskog prostora i nalazima o stranom propagandnom uticaju. Analizom smo došli do rezultata da mediji kontinuirano odvrćaju pažnju od suštinskih problema, postepeno erodiraju otpor javnosti, emocionalno manipulišu i intelektualno onesposobljuju građane. Nacionalistički narativi, govor mržnje, dehumanizacija „drugih“, sofisticirane dezinformacione kampanje, kao i nasleđe devedesetih, prilagođeni digitalnim platformama, pretvaraju medije u moćan instrument u rukama domaćih i stranih aktera. Zloupotreba javnih resursa, vlasnička koncentracija i nekažnjavanje manipulativnog izveštavanja produbljuju ranjivost društva, dok odsustvo socijalne pravde i korumpiranost sistema dodatno potkrepljuju osećaj **državnog nasilja nad građanima**.

Pored višegodišnjeg bavljenja samih autora temama grafita kao emiterima govora mržnje i generatorima nasilja u društvu, u okviru metodologije za istraživanje napravljen je onlajn formular koji sadrži 36 pitanja. Formular je nakon kreiranja podeljen, preko mejling lista, organizacijama civilnog društva, institucijama, aktivističkim grupama, zborovima (u kontekstu građanskih protesta 2024 - 2025. godine). Isti formular deljen je i aktivno sponzorisan na društvenim mrežama kako bi stigao do što većeg i reprezentativnijeg broja građana. Do sredine decembra, upitnik je popunilo 680 osoba, s tim da se mora imati u vidu da do idealnog reprezentativnog uzorka nije moglo da se dođe, u kontekstu duboke društvene polarizacije u društvu unutar koje brojni građani (pre svega podržavaoci vladajuće Srpske napredne stranke) nisu skloni učešću u ovakvim anketama, iako je anonimnost u potpunosti zagarantovana. Upitnik nosi naziv „Anketa/Upitnik o stavovima građana po pitanju mržnje, govora mržnje,

agresije, nasilja i nacionalizma u Srbiji“ i, baš kao što sâm naslov sugerije, istraživači su hteli da ocene u kojoj meri građani smatraju da društvom dominira kultura nasilja, kako se ta kultura ispoljava, i u kakvoj su korelaciji nacionalizam i govor mržnje s otvorenom agresijom i nasiljem.

Zbog bojazni da onlajn anketa ne obuhvata dovoljno reprezentativan uzorak građana (odnosno da postoji velika šansa da građani koji su popunjavali anketu dele iste vrednosti i mišljenja po temama koje su obuhvaćene pitanjima), istraživači su tokom novembra 2025. godine sproveli tri fokus grupe. Grupe su bile podeljene po starosnim kategorijama, pri čemu je prva obuhvatala rad s mladima od 18 do 30 godina; druga fokus grupa je sprovedena s pripadnicima tzv. „srednje generacije“ od 31 do 55 godina, dok se na trećoj fokus grupi radilo s građanima starijim od 55 godina. Jedan od razloga što je došlo do ovakvog razdvajanja po starosnim grupama jeste da bi se uočile razlike u stavovima o kulturi nasilja među različitim generacijama.

Iako nije ušla u krajnju analizu, istraživanje se bavilo i analizom medijskog sadržaja. Nije teško doći do zaključka da elektronski mediji (pre svega provladini) svakodnevno šire mržnju i otvoreno pozivaju na nasilje protiv svakog ko se javno usprotivi vladajućoj strukturi. Kao što je primetila i jedna učesnica fokus grupe, čak se i najpoznatiji srpski sportista Novak Đoković našao na meti režimskih tabloida zbog navodne podrške studentskim protestima. Kraći prikaz o tome kako mediji utiču na kulturu nasilja u Srbiji biće iznet prilikom predstavljanja rezultata onlajn ankete, kao i fokus grupa.

Kako bismo dodatno testirali neke od rezultata fokus grupa a koji se tiču nasleđa devedesetih u formiranju ideologija mladih i njihove radikalizacije, u metodologiju smo uveli i formu intervjua s jednim od vodećih eksperata po pitanju suočavanja s prošlošću i memoralizacije.⁴

Najzad, tokom analize korišćeni su brojni naučni izvori i reference koji se bave stavovima građana po pitanju odnosa prema događajima iz devedesetih godina i njihovom nasleđu danas, zatim po pitanju nasilja, i to iz više disciplina – od istorije, političkih nauka i antropologije do filozofije, komunikologije, psihologije i lingvistike. Ovakav interdisciplinarni pristup omogućiće bolje poznavanje odnosa i poveznica između događaja devedesetih, nasleđa koje se ogleda u mitologizaciji događaja i likova i samog negovanja kulture nasilja a kroz skrivene uticaje, manipulaciju i, kako će se nadalje pokazati, otvoreno korišćenje javnih resursa instrumentalizacijom državnog aparata.

4 v. pog. 20, INTERVJU: NIKOLA RADIĆ LUCATI, Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu

KULTURA, AGRESIJA I NASILJE

Agresija i nasilje predstavljaju neizbežne pratioce ljudske egzistencije, prisutne u gotovo svakom segmentu čovekovog života. Bilo da se radi o fizičkoj, psihičkoj, emocionalnoj ili simboličkoj sferi, ove pojave prožimaju čitavu kulturu i svakodnevicu. Celokupna istorija ljudskog društva istorija je represije, nasilja i terora. Hegel je zato posmatrao nasilje kao ontološki fenomen, verujući da je ono suštinski deo bića i bivstvovanja, da je ne samo imanentni deo racionalnosti istorije, nego i racionalizacije ljudske svesti.⁵

Ipak, da bismo istinski razumeli suštinu i rasprostranjenost agresije, neophodno je prvo razumeti okvir u kojem se ona odvija a to su pojmovi **kulture i svakodnevnog života**. Kultura se primarno može definisati kao **društveno nasleđeni obrazac života** koji pojedinac usvaja **procesom socijalizacije**, čineći ga svojim duhovnim posedom. Teoretičari poput Ralfa Lintona⁶ vide kulturu kao zbir ideja i navika koje se uče i prenose s generacije na generaciju, dok je za Klakhona ona „nacrt za življenje“⁷. Ovaj „nacrt“ je od presudnog značaja jer čovek, za razliku od životinja, ne poseduje instinkte koji bi automatski upravljali njegovim postupcima.

Upravo zbog nedostatka instinkata, ljudi se moraju osloniti na naučene smernice i obrasce ponašanja kako bi komunicirali, sarađivali i biološki opstali. Time se otkrivaju dva temeljna obeležja kulture. **Ona je: 1) zajednička svim članovima društva i 2) naučena**. Konačno, kultura nije samo spoljašnji sistem pravila već ona duboko oblikuje unutrašnji svet pojedinca. Kao sistem naučenih vrednosti i osećanja, kultura određuje šta ćemo voleti, kako ćemo misliti i ponašati se. Najsnažnija odlika ovog procesa je njegova neprimetnost. Članovi društva svoju kulturu doživljavaju kao nešto samo po sebi razumljivo, usvajajući je kao deo sopstvenog bića, često potpuno nesvesni njenog uticaja na njihovu percepciju sveta. Kultura takođe nije samo statičan skup znanja, običaja i vrednosti; ona predstavlja sveukupno ljudsko iskustvo koje se održava u životu isključivo **prenosom na nove generacije**. Taj ključni proces prenosa naziva se **socijalizacija**.

Socijalizacija se može definisati kao proces učenja kulture, medij kroz koji biološka jedinka usvaja veštine, navike i stavove neophodne za opstanak u zajednici. Upravo kroz ovaj proces individua postaje „**društveno normalna**“, integrisana i prihvaćena,

5 Luca Illetterati, Subjectivity and violence: a Hegelian perspective, in *Violence and Reflexivity: The Place of Critique in the Reality of Domination*, ed. Marjan Ivković, Adriana Zaharijević and Gazela Pudar Draško (Lexington Books, 2022)

6 Ralph Linton, *The cultural background of personality* (Routledge and Kegan Paul, 1947)

7 C. Kluckhohn and W. H. Kelly, The Concept of Culture, in *The Science of Man in the World Culture*, ed. R. Linton (Columbia University Press, 1945), 79.

transformišući se iz puke jedinke u formiranu ličnost. Tokom ovog procesa, kultura utiskuje specifične crte u pojedinca, stvarajući ono što nazivamo „**bazičnom ličnošću**“. U pitanju je tip karaktera prepoznatljiv i specifičan za određenu kulturu. Međutim, odnos između socijalizacije, kulture i ličnosti je kompleksan i mora se posmatrati iz dva različita ugla: spram društvenog poretka i spram same individue. Sa stanovišta društva, socijalizacija je mehanizam očuvanja poretka. Ona služi za „pripitomljavanje“ pojedinca, gušenje njegovog potencijalnog revolta i integraciju u postojeći sistem. S druge strane, iz perspektive individue, ovaj proces se manifestuje kao oblikovanje putem konformizma. **Konformizam** je, u suštini, **prilagođavanje ličnosti dominantnim kulturnim obrascima, ulogama i standardima**. Iako omogućava pojedincu da funkcioniše u društvu „radeći ono što rade i ostali“, **cena ovog prilagođavanja je visoka**. Kroz konformizam dolazi do gubitka individualne autonomije, jer se ličnost odriče dela svoje autentičnosti kako bi se uklopila u **kolektivni identitet** koji kultura nameće.

Kroz vekove, čovek je konstantno bio podređen višem grupnom entitetu bilo da je reč o porodici, plemenu, naciji, partiji ili državi. Ono što nazivamo „civilizacijom“ zapravo je neprekidni proces prilagođavanja pojedinca grupnom konformističkom modelu. Da bi biološki i društveno preživeo, čovek je primoran da usvoji osećanja, ponašanja i mišljenja koja grupa nalaže, čime neminovno gubi svoju autentičnost. Ovaj proces se odvija na pozornici „svakodnevnog života“. Svakodnevica nije apstraktan koncept, već konkretna realnost u kojoj se prepliću individualno i društveno. Jasno je da svakodnevni život stvara sebi i kulturu svakodnevnog života koja utiče na pojedinca i društva u celini. To je kultura koja održava i reprodukuje postojeće društvo, socijalizuje, konformiše i integriše individue i društvene grupe u društvo. Kultura svakodnevnog života je ne samo kultura personalizacije nego, pored ostalog, i kultura depersonalizacije i nasilja.⁸

AGRESIJA - POJAM, UZROCI I VRSTE

Pitanje ljudske agresivnosti predstavlja jedan od najsloženijih izazova za modernu nauku i filozofiju. Čovek se u prirodi izdvaja kao paradoksalno biće: s jedne strane poseduje vrhunske intelektualne sposobnosti, dok s druge strane, prema rečima Antonija Stora, predstavlja najnemilosrdniju vrstu koja je ikada nastanjivala planetu. Za razliku od životinja koje ubijaju radi hrane, **čovek je jedino biće koje svesno nanosi bol i smrt pripadnicima sopstvene vrste, često pronalazeći u tome istinsko zadovoljstvo**.

U literaturi se agresija posmatra kao složena društvena i psihološka pojava. Ona

8 Braco Kovačević, *Agresija i nasilje* (Pravni fakultet - Centar za publikacije, 1999)

nije samo fizički napad, već širok spektar ponašanja koji uključuje **vredanje, prkos, inat, napade besa**, pa sve do rafiniranijih oblika poput **klevetanja, ogovaranja, ucenâ i narušavanja tuđeg društvenog statusa**. Psihologija, a posebno Alfred Adler, u agresivne karakterne crte ubraja i **sujetu (častoljublje), ljubomoru, zavist, tvrdoću i mržnju**. Suštinski, pod ovaj pojam može se podvesti svaka aktivnost kojom se napadaju individualnost i dobra drugih subjekata protiv njihove volje.

Ruso je tvrdio da je čovek rođen slobodan i dobar, ali da ga je privatna svojina pokvarila. Na sličnim temeljima, Marks je smatrao da je čovek generički dobro biće koje tek u klasnim, socio-ekonomskim uslovima postaje „rđavo“. Za njih dvojicu agresija je proizvod društvenih odnosa, a ne ljudske prirode. Nasuprot njima, Luter i Kalvin su verovali u urođenu ljudsku pokvarenost. Ibn Haldun je isticao nagon za moći, dok je Makijaveli smatrao da je interes toliko dominantan da „ljudi brže zaboravljaju smrt oca, nego gubitak očevine“. Tomas Hobs je ovo zaokružio konceptom *Bellum omnium contra omnes*, tj. „rata svih protiv svijua“. U 20. veku, Sigmund Frojd i Konrad Lorenc daju naučni okvir teoriji o urođenoj agresiji. Frojd uvodi koncept „nagona smrti“ i ističe da u čoveku postoji **urođena ljubav prema agresivnosti**. On odbacuje prosvetiteljski racionalizam, smatrajući da je čovek nagonsko, pa samim tim i „rđavo“ biće, zbog čega je besklasno društvo bez represije samo iluzija. Lorenc dodaje da je agresivni instinkt neophodan za održanje vrste, ali kod čoveka on poprima destruktivne razmere jer nedostaju biološke „kočnice“ koje sprečavaju životinje da ubijaju pripadnike sopstvene vrste. Potpuno suprotno stanovište zauzimaju Abraham Maslov i Erih From. Oslanjajući se na istraživanja u dečijoj psihologiji i etnologiji, Maslov tvrdi da agresija nije urođena već stečena uticajem kulture. On navodi da antropoidni majmuni pokazuju više altruizma nego agresije, te da klinička istraživanja potvrđuju da agresivnost nije odlika zdrave, već osujećene i nezrele ličnosti. Erih From pravi čuvenu podelu na benignu agresivnost koja predstavlja filogenetski programiranu odbranu života i vitalnih interesa (zajedničku ljudima i životinjama) i malignu agresivnost koja je za njega specifično ljudska strast za mučenjem i razaranjem koja nije instinktivna, već predstavlja „ljudski potencijal“ koji se razvija u određenim okolnostima (npr. u situacijama hronične dosade, beznačajnosti ili kroz karakternu strukturu ličnosti). Prema M. Firstu, agresija se uči neposrednim potkrepljenjem: ako dete (ili odrasla osoba) vidi da agresivno ponašanje vodi do cilja, ono će ga ponavljati. Takođe, ne smeju se zanemariti **ekonomski faktori**. Siromaštvo, besparica i strah od neuspeha u kompetitivnim industrijskim društvima stvaraju trajno stanje emocionalne napetosti i stresa, što direktno pothranjuje agresivno ponašanje.

NASILJE - POJAM, UZROCI, VRSTE I OBLICI

Teoretičari koji se bave određenjem pojma „nasilja“ nastoje da ga jasno odrede u odnosu na pojmove „moći“ i „sile“. U tom smislu oni moć definišu kao mogućnost nametanja volje, interesa i ciljeva; silu kao oblik moći koju oni koji su joj podložni ne smatraju legitimnom, a nasilje kao oblik sile i agresije koji se koristi uz protivljenje i otpor onih nad kojima se on vrši.

Postoji mnoštvo definicija koje naglašavaju različite dimenzije nasilja: kao fizičku upotrebu sile radi povređivanja, ubijanja ili oštećenja imovine, kao nezakonitu primenu fizičke sile, kao čin koji krši opšteprihvaćene pravne i moralne norme ili kao svesnu upotrebu sile radi zadovoljstva, osvete, potvrde ponosa ili stvaranja straha kod drugih. Nasilje se često konceptualizuje i kao suprotnost slobodi, odnosno kao prisiljavanje subjekata da deluju protiv svoje volje i istovremeno kao oblik komunikacije političke moći, gde uživaoci sile šalju poruku kroz bol i oštećenje. Osim klasičnih formi političkog, porodičnog, seksualnog ili sportskog nasilja, savremena teorija naglašava i **strukturno nasilje**: sistemske uslove (ekonomske, obrazovne, zdravstvene, pravne) koji bez direktne primene fizičke sile subjektima uskraćuju jednake šanse za razvoj i sigurnost. Strukturno nasilje ukazuje da nejednakosti i institucionalne prakse same po sebi mogu imati nasilničke efekte koji dugoročno onemogućavaju pojedince ili grupe u ostvarivanju osnovnih prava i potencijala. Pojam nasilja je tesno povezan s pojmom **prinude**: u javnoj sferi često se pravi distinkcija između dopuštene prinude (npr. državne kroz pravo, zakon i institucije) i nasilja kao nedopuštene, nezakonite upotrebe sile. Društvena prinuda, pak, može biti organizovana i zasnovana na različitim sredstvima, fizičkim, moralnim, ekonomskim ili političkim, pri čemu je efikasnost tog mehanizma u direktnoj vezi sa stepenom organizovanosti subjekta prinude. **Rene Žirar** doprinosi razumevanju nasilja ističući njegov mimetički i uzajamni karakter: nasilje se često razvija kao začarani krug osvete i odmazde, u kojem se nagomilana mržnja i podozrenje reproduciraju kroz međusobne pripreme za napad. Prema Žiraru, kada zajednica jednom upadne u taj krug, nasilje se samoodržava i teško ga je zaustaviti bez osvešćene intervencije koja prekida mehanizam imitacije i kolektivne projekcije krivice na žrtvenu osobu ili grupu. U praksi, dakle, nasilje se pojavljuje na više nivoa, individualnom, institucionalnom, strukturnom i zahteva interdisciplinarni pristup: pravni, sociološki, psihološki i politički.

Pitanje **uzroka nasilja** jedno je od centralnih pitanja savremene društvene teorije. Odgovori zavise od teorijskog polazišta: antropološkog, psihološkog, sociološkog, marksističkog, bihejorističkog, pa sve do savremenih koncepata strukturnog nasilja. Upravo raznolikost tih pristupa pokazuje da nasilje **nije jednodimenzionalna pojava**, već složeni fenomen koji se nalazi **na preseku ljudske prirode, društvenih odnosa i političko-ekonomskih struktura**.

Antropološka istraživanja života „primitivnih“ i „civilizovanih“ zajednica pokazala su da se

agresivnost odraslih ljudi u modernim društvima ne razlikuje bitno od agresivnosti kod životinja ili kod ranih ljudskih zajednica. **Durbin i Boulbi** ističu dve ključne razlike. Prvo, agresivnost odraslih ljudi postaje normalna grupna aktivnost: ubistvo i napad nisu svakodnevnica svih, već su najčešće institucionalizovani kroz političke partije, ekonomske klase, verske zajednice, nacije i države. Često se pravi moralna razlika između onih koji ubijaju „za sebe“ i onih koji ubijaju u ime „više svrhe“ ili „grupnog interesa“. Drugo, ljudska imaginacija i racionalizacija daju agresiji poseban oblik. Za razliku od dece i životinja koji se „naprosto tuku“, odrasli ljudi grade složene religijske, ideološke, rasne ili klasne sisteme pre nego što počnu da ubijaju jedni druge, „ginu kao muve za teorije“, za naciju, klasu, veru ili „spas kulture“ i uništavaju pripadnike sopstvene vrste zbog apstrakcija. Teoretičari psihoanalize uzroke nasilja pronalaze u unutrašnjim psihičkim mehanizmima kao što su projekcija (prebacivanje sopstvenih neprihvatljivih impulsa na druge), regresija (vraćanje na ranije razvojne faze) i transfer agresije (pražnjenje besa na „sigurnijim“ metama). Instinktivističke i neoinstinktivističke teorije (Frojd, Lorenc) naglašavaju kako je agresivnost ukorenjena u ljudskoj prirodi i genetskoj strukturi: nasilje je, prema njima, izraz nasleđenog nagona koji se u određenim uslovima aktivira i artikuliše. Nasuprot njima, bihevioristički teoretičari odbacuju ideju o genetskoj „osuđenosti“ na nasilje i ističu ulogu okruženja i učenja. Prema njima, nasilje je proizvod društvenih uslova: modelovanja ponašanja, nagrađivanja agresivnih obrazaca i stvaranja uverenja da je nasilje „neophodno“ ili „efikasno“ sredstvo. Teorije frustracije-agresije dodatno objašnjavaju nasilje kao posledicu blokade ciljno usmerenog delovanja: kada su pojedinci ili grupe sistematski onemogućeni da ostvaruju svoje ciljeve, frustracija se pretvara u agresiju. Marksističke perspektive stavljaju naglasak na ekonomske i klasne uslove: siromaštvo, eksploataciju, nejednakost i klasnu borbu. Prema ovim autorima, nasilje nije samo individualni psihološki problem, već izraz političko-ekonomskih odnosa te oruđe u borbi oko vlasništva, moći i privilegija. U tom smislu, nasilje je i sredstvo održavanja klasne dominacije i reakcija potlačenih. Ipak, **nijedan od ovih pristupa nije dovoljan sam za sebe i uzroke nasilja treba tražiti u celom spektru pojava: socijalnim razlikama, političkim sukobima elita i interesnih grupa, ekonomskim nejednakostima, frustracijama i traumama, kulturnim obrascima koji veličaju agresiju, te u postojanju i tolerisanju socijalno-patoloških pojava.** Nasilje je i racionalno (planirano, instrumentalno) i iracionalno (eksplozivno, mimetičko), u zavisnosti od konteksta. Iracionalna dimenzija posebno dolazi do izražaja u ratnim, posleratnim, anomičnim i kataklizmičnim okolnostima, dok se racionalno nasilje javlja i u „normalnim“ društvenim uslovima kao „proračunato sredstvo“.

Raznolikost uzroka odražava se i u raznolikosti **tipova nasilja** pa se tako razlikuju **fizičko nasilje** (grubo narušavanje fizičkog integriteta) i **psihičko nasilje** (narušavanje psihičkog integriteta), koje može biti direktno (mučenje, „ispiranje mozga“ hemijskim ili elektronskim sredstvima) ili **indirektno** (indoktrinacija, propaganda, manipulativni medijski sadržaji). Prema načinu vršenja, nasilje može biti direktno, personalno (usmereno na telo i identitet pojedinca) ili indirektno, gde cilj nije samo telo već i psiha. Poseban značaj ima pojam **strukturalnog nasilja**, naime specifičnog oblika nasilja čiji počinitelj nije lako prepoznatljiv, ali su posledice realne: **glad, nepismenost, oboljenja, siromaštvo, sistemska diskriminacija.** Nasilje može biti

individualno (spontano ili pripremljeno nasilje pojedinca) i kolektivno (spontano ili organizovano nasilje grupa). Po rasprostranjenosti razlikuje se punktualno nasilje (usmereno na pojedinačne mete) i masovno (usmereno na veće grupe, etničke, klasne ili verske zajednice). Po trajanju ono može biti kratkotrajno ili dugotrajno, po funkciji instrumentalno (sredstvo za postizanje cilja) ili komunikaciono (prenošenje poruke, zastrašivanje) i dr. Kada govorimo o njegovim oblicima, razlikujemo **osnovne i složene**. Među osnovnim su **prinuda, pritisak i pretnja silom**. Psihičko zlostavljanje i tortura predstavljaju posebno ekstremne vidove nasilja: fizičke i psihičke metode često se kombinuju s „dodatnim“ oblicima degradacije poput nehigijenskih uslova, nedostatka hrane, izlaganja ekstremnim temperaturama i sl.

Nasilje, međutim, prožima i brojne sfere svakodnevnog života. **Porodica**, koja bi trebalo da bude prostor sigurnosti i podrške, često postaje mesto najgrubljeg fizičkog i psihičkog zlostavljanja: nad decom, ženama, starima. Uzroci porodičnog nasilja uključuju ekonomske teškoće, patrijarhalne modele moći, alkoholizam, zavisnosti, psihičke poremećaje, ali i šire društvene norme koje tolerišu dominaciju i kontrolu.

Slično tome, nasilje se širi i kroz škole u obliku **vršnjačkog nasilja** (fizičko maltretiranje, psihičko ponižavanje, isključivanje, sajber nasilje) zatim kroz sport, naročito **huliganizam na stadionima i ulicama**, gde se **nasilje prepliće s političkim frustracijama i delovanjem kriminalnih grupa**. Masovna kultura dodatno normalizuje agresiju: filmovi, serije, video-igre i internet sadržaji prepuni su scena eksplicitnog nasilja, često predstavljenog kao poželjno ili „kul“, što doprinosi desenzibilizaciji, naročito kod dece i mladih.

Korišćena literatura:

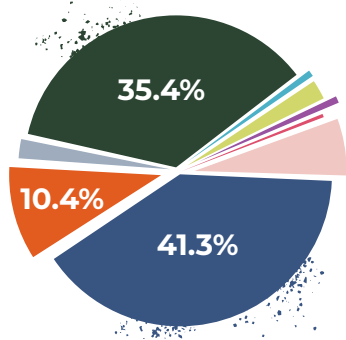
- M. Furst, Psihologija, Zagreb, Školska knjiga, 1994.
- S. Frojd, Odabrana dela, Novi Sad, Matica Srpska, 1976.
- A. Heler, Svakodnevni život, Beograd, Nolit, 1978.
- H. Lefebvre, Dijalektički materijalizam. Kritika svakodnevnog života, Zagreb, 1959.
- A. Lefevr, Antisistem, Beograd, Radnička štampa, 1973.
- E. From, Bekstvo od slobode, Beograd, Nolit, 1973.
- E. From, Zdravo društvo, Beograd, Rad, 1963.
- E. Fromm, Anatomija ljudske destruktivnosti, I-II, Zagreb, Naprijed, 1946-1966.
- D. Simeunović, Političko nasilje, Beograd, Radnička štampa, 1989.
- A. Adler, Poznavanje čoveka, Beograd, Kosmos, 1963.
- E. Stor, Ljudska agresivnost, Beograd, Nolit, 1989.
- B. Šešić, Savremeni čovek i svet, Beograd, 1969.
- H. Marcuse, Eros i civilizacija, Zagreb, Naprijed, 1986.
- A. Maslov, Motivacija i ličnost, Beograd, Nolit, 1982.
- K. Lorenc, O agresivnosti, Beograd, Vuk Karadžić, 1970.
- S. Frojd, Nelagodnost u kulturi, Novi Sad, Matica srpska, 1994.
- E. From, Revolucija nade, Beograd, Grafos, 1978

ANALIZA

Prilikom istraživanja, započelo se s pitanjima koja se tiču izvora govora mržnje, te klasifikaciji govora mržnje po stepenu opasnosti. Zatim se fokus prebacio na pitanja o grupama koje su najviše izložene govoru mržnje, kao i na koji način istorija i pominjanje istorijskih događaja imaju uticaj na nasilje u društvu. Ispitanici su istakli društvene mreže kao glavno izvoriste govora mržnje, dok je na drugom mestu bio odgovor „Svuda“ (35,4% odgovora) što dosta govori o sveprisutnosti govora mržnje u javnom prostoru. Interesantno je pri tome primetiti da se prema onlajn anketi najviše građana informiše upravo preko društvenih mreža. Nešto više od 10% ispitanika navelo je da govor mržnje najviše primećuju na zidovima u javnom prostoru (grafiti i murali). Građani su u velikom procentu identifikovali medije kao glavne i najopasnije izvore govora mržnje (čak 68,4%), dok za njima slede društvene mreže i ulica kao javni prostor.

Gde najčešće primećujete govor mržnje?

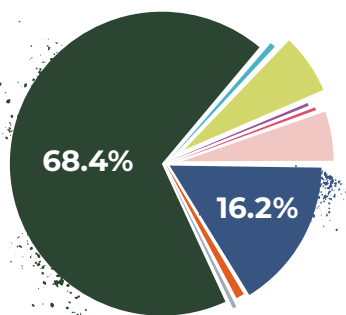
680 odgovora

- Na društvenim mrežama
- Na zidovima u javnom prostoru/grafiti,...
- Na sportskim takmičenjima
- U medijima
- U filmovima
- U serijama
- Na ulici, u javnom prevozu
- Svuda
- Ostalo

Po vašem mišljenju koji izvor govora mržnje je najopasniji?

680 odgovora

- Na društvenim mrežama
- Na zidovima u javnom prostoru/grafiti,...
- Na sportskim takmičenjima
- U medijima
- U filmovima
- U serijama
- Na ulici, u javnom prevozu
- Svuda
- Ostalo

Na pitanje „Prema kojem narodu/ etničkoj pripadnosti/ nacionalnosti/ grupi/ manjini itd. primećujete najviše govora mržnje u javnom prostoru“, ispitanici su najviše odgovorili „prema Romima, Albancima, Hrvatima i LGBTQ zajednici“. Interesantno je da čak 74,4% ispitanika smatra da pominjanje određenih istorijskih događaja ili ličnosti pojačava govor mržnje u javnosti (za dublju analizu videti u donjem delu esej dr Dubravke Stojanović⁹), dok su istorijske teme koje izazivaju nasilje Srebrenica, Jasenovac, ratovi 1990-ih.

Ovi odgovori ne treba da čude, upravo zbog činjenice da politička elita u Srbiji koristi posledice srpskog „nesuočavanja s prošlošću“ kao instrument za kreiranje „neprijatelja“, „Drugog“, u okviru strategije da se pažnja javnosti s pravih problema skrene na one koji su socijalno konstruisani. Upravo, pretnje i govori mržnje prema Albancima, Hrvatima i Bošnjacima svoje izvore crpe iz narativa koje svoji izvore imaju u ratovima 1990-ih godina. Pod Albancima se svakako podrazumevaju samo kosovski Albanci, koji su „izazivajući NATO agresiju 1999. godine“ trajno oduzeli Kosovo („svetu srpsku zemlju“) iz suvereniteta države Srbije. Potpuno potiskivanje iz javnog govora činjenice da je suspendovanje autonomije Kosova krajem 1980-ih godina zapravo započeo period aparthejda na toj teritoriji čije prevashodne žrtve su bili kosovski Albanci, kao i činjenice da je rat na Kosovu zapravo počeo 1998. a ne 1999. s NATO intervencijom, otvara ogromni diskurzivni prostor za dalju kolektivnu demonizaciju Albanaca kao etničke grupe. Kreiranje slike Albanaca kao „idealnog neprijatelja“ nije samo posledica tekućeg rešavanja spora između Srbije i Kosova, pod medijacijom Evropske Unije, već posledica selektivnog brisanja istorijskih činjenica, kako u obrazovnom sistemu, tako i u javnom diskursu, gde tzv. „Žuta kuća“, mesto navodne trgovine ljudskim organima na kom su vršeni nikad dokazani zločini nad otetim Srbima nakon rata, dobija centralno mesto (čak i u savremenoj kulturnoj i filmskoj produkciji Srbije), dok masovna grobnica u Batajnici u kojoj su pronađeni ostaci 744 ubijenih albanskih civila ostaje toponim izbrisan iz javnog sećanja, i na čije postojanje ukazuje samo par organizacija civilnog društva te mirovnih aktivista i aktivistkinja.

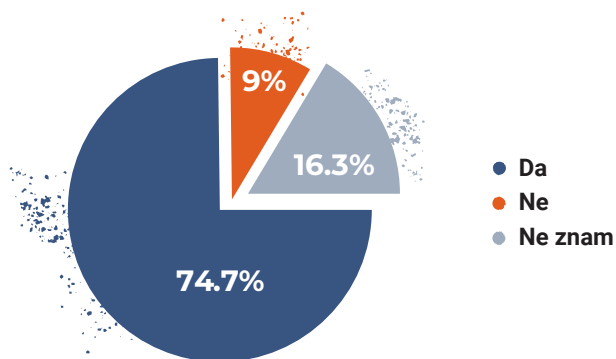
Nema mnogo razlike ni kada govorimo o Hrvatima, kao etničkoj grupi koja je posebno izložena govoru mržnje. Prvobitni pokušaji brojnih organizacija civilnog društva da faktografski i činjenično prikažu rat u Hrvatskoj, čiji početak su obeležili razaranje Vukovara i granatiranje Dubrovnika, nažalost nisu uspeali da pronađu svoje mesto u zvaničnom narativu Srbije o ratu u ovoj državi. Štaviše, grandiozni memorijalni skupovi kojima se obeležava godišnjica vojno-policijske akcije „Oluja“, tokom koje je iz nekadašnje tzv. Republike Srpske Krajine proterano oko 200 hiljada Srba naglašavaju da je za Srbiju u pitanju centralni događaj tog rata, i jedan od ključnih istorijskih događaja koji simbolizuje stradanje srpskog naroda u ratovima 1990-ih. Otvoreni politički angažman osuđenih ratnih zločinaca koji su se vratili s odsluženja zatvorskih kazni govori dosta o tome kako se država odnosi prema činjenicama i presudama koje su donesene pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.

9 v. pog. 15, *TRAUMA ISTORIJE ILI STROGO KONTROLISANA MRŽNJA?*, Dubravka Stojanović, *istoričarka*

Gotovo histerična reakcija srpskih vlasti na usvajanje rezolucije o genocidu u Srebrenici u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija sa sloganima koji su u Beogradu isticani poput „Srbi nisu genocidni narod“ dosta slikovito prikazuje odnos današnje političke elite države Srbije prema ratu u Bosni i Hercegovini. Veštom medijskom manipulacijom, vlasti Srbije su formirale tako intenzivan autoviktimizujuć diskurs, da bi se moglo zaključiti da su Srbi žrtve čije se stradanje obeležava tridesetom godišnjicom od genocida u Srebrenici. Država Srbija takođe aktivno sudeluje u obeležavanju neustavnog Dana Republike Srpske svakog 9. januara (kada je formirana Srpska republika Bosna i Hercegovina), dok događaji iz 1992. godine, koja je bila najkrvavija od svih u ovom troipogodišnjem ratu, u javnom diskursu ni ne postoje. Ne postoje ni logori Omarska, Keraterm, Trnopolje, stravični zločini počinjeni u Višegradu, Ključu, Sanskom Mostu, ne postoje logori za silovanja u Foči. U savremenom društvu, kao posledica „nesuočavanja sa prošlošću“, ponovo dominira srpska žrtva, pa čak i u Srebrenici gde je počinjen genocid nad Bošnjacima. Zato i ne iznenađuje da su Bošnjaci jedna od grupa koje su najpodložnije govoru mržnje, kao da su oni sami krivi za tzv. „stigmatizaciju srpskog naroda kao genocidnog“ (iako niti jedna međunarodna organizacija, sud, niti bilo koja relevantna organizacija ne stavlja stigmu kolektivne krivice celokupnom srpskom narodu za srebrenički genocid).

Da li mislite da pominjanjem određenih istorijskih događaja ili ličnosti pojačava govor mržnje u javnosti?

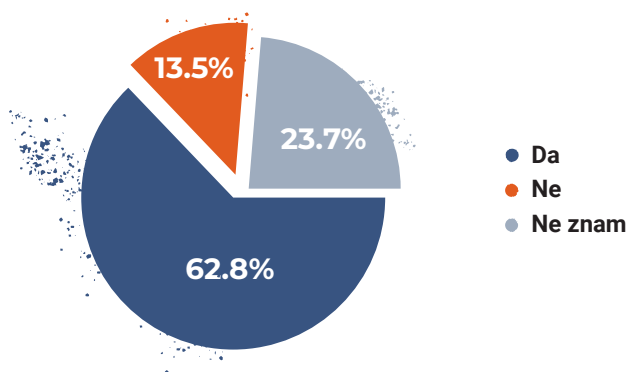
680 odgovora

Sledeći set pitanja u anketi ticao se upravo prisustva grafita i murala u Srbiji, kao i njihove društvene i političke funkcije. Ogromna većina ispitanika potvrdno je odgovorila na pitanje „Da li ste od 2023. godine primetili povećan broj grafita i murala na ulicama gradova u Srbiji?“. Na pitanje koje se tiče grupa ili pojedinaca koji najčešće koriste zidove za iskazivanje društveno-političkih stavova, dominiraju sledeći odgovori: navijačke grupe, „Ćaciji“, grupe bliske vlasti, „Botovi vlasti“, „SNS Falange“, desničari. Najzad, ogromnoj većini ispitanika smetaju sadržaji ispisani na zidovima, i prevladava stav da oni ne treba da budu tu.

Da li ste od 2023. godine primetili povećan broj grafita i murala na ulicama gradova u Srbiji?

680 odgovora

Kako se osećate po pitanju sadržaja na zidovima?

680 odgovora

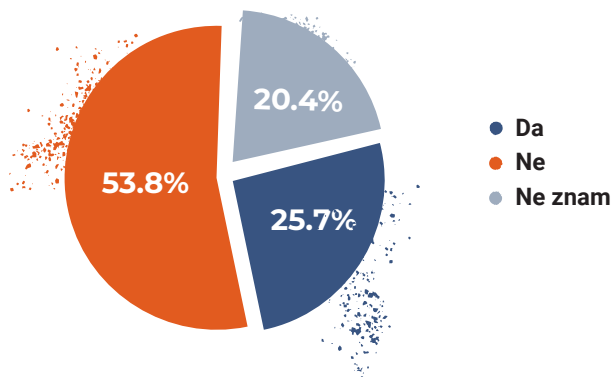

U sledećoj seriji pitanja, istraživači su se fokusirali na to ko je odgovoran za uklanjanje grafita ili bilo kojih poruka ispisanih na zidovima u javnom prostoru, a koje šire govor mržnje. Na osnovu istraživanja iz 2023. godine iskustvo istraživača jeste da građani uglavnom smatraju da je to odgovornost vlasti koja bi trebalo da te sadržaje ukloni. Međutim, u okviru ovog istraživanja, pokazalo se da dosledno jača svest građana da bi te sadržaje trebalo da uklone stanari pogođene stambene jedinice. Štaviše, u okviru fokus grupa, više učesnika je dalo primere kako su oni sami bili ti „koji su uzeli stvari u svoje ruke, i sami prekrećili uvredljive poruke“. Iako i dalje postoji ogroman broj ispitanika koji smatra da je uklanjanje uvredljivih grafita i murala odgovornost lokalne samouprave, taj broj je nešto manji u odnosu na prethodno istraživanje iz 2023. godine. Ogromna većina

ispitanika saglasna je i s tvrdnjama da vandalizovanje zidova utiče na porast mržnje i agresije u društvu, kao i da utiče na porast nasilja nad ženama. Konačno, većina ispitanika se slaže s tvrdnjom da vandalizovanje zidova porukama mržnje direktno utiče na porast nacionalizma u društvu.

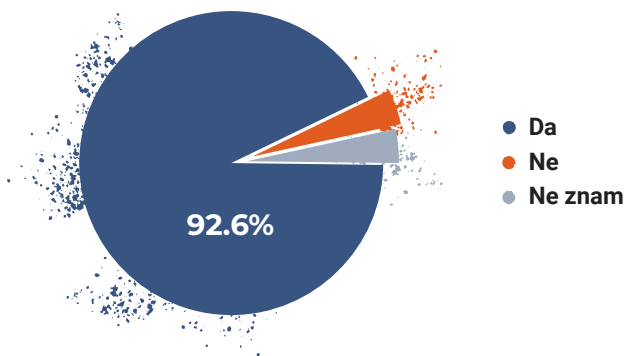
Da li mislite da su građani/stanovnici zgrada vandalizovanim zidovima grafitima odgovorni za njihovo uklanjanje?

680 odgovora

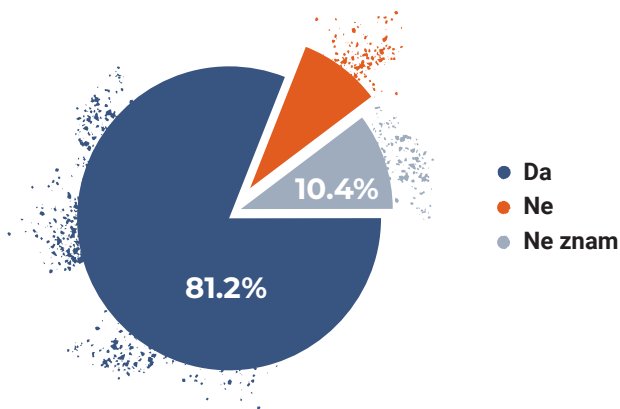
Da li mislite da postoji odgovornost lokalnih samouprava, grada ili države za uklanjanje ovakvih sadržaja?

680 odgovora

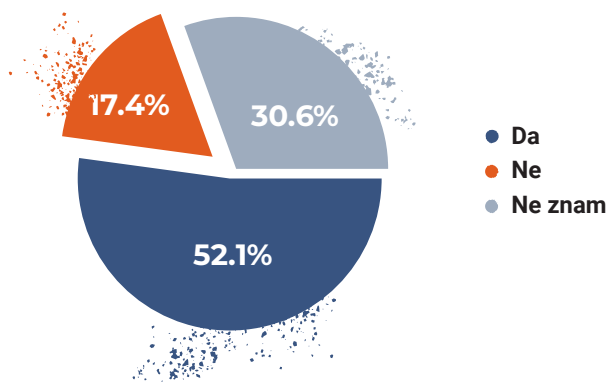
Da li mislite da vandalizovanje zidova utiče na porast mržnje i agresije u društvu?

680 odgovora

Da li mislite da vandalizovanjem zidova porukama mržnje utiče na porast nasilja nad ženama?

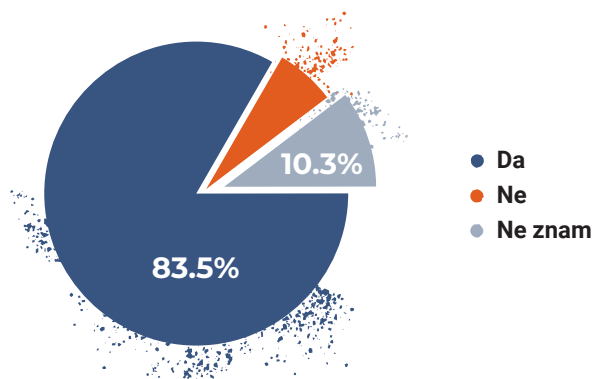
680 odgovora

Kada govorimo o vezi između nasilja nad ženama i uticaja medija i političara na ovaj vid nasilja, o čemu će više reči biti u analizi Lare Končar, interesantno je napomenuti i istaći da ogromna većina ispitanika smatra da političari kao i mediji u Srbiji utiču na porast nasilja nad ženama.

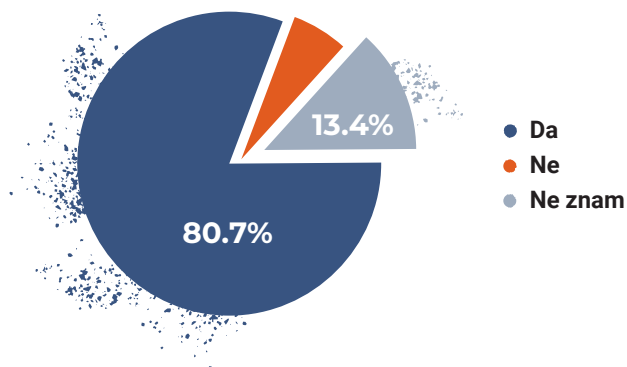
Da li mislite da političari u Srbiji utiču na porast nasilja nad ženama?

680 odgovora

Da li mislite da mediji u Srbiji utiču na porast nasilja nad ženama?

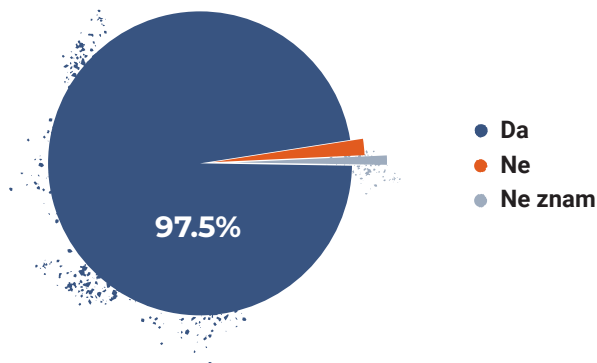
680 odgovora

Slično ovome, a razmatrajući vezu između govora i javnih nastupa političara i nacionalizma, skoro svi ispitanici smatraju da političari u Srbiji utiču na porast mržnje, agresije i nacionalizma u društvu.

Da li mislite da političari u Srbiji utiču na porast mržnje, agresije i nacionalizma u društvu?

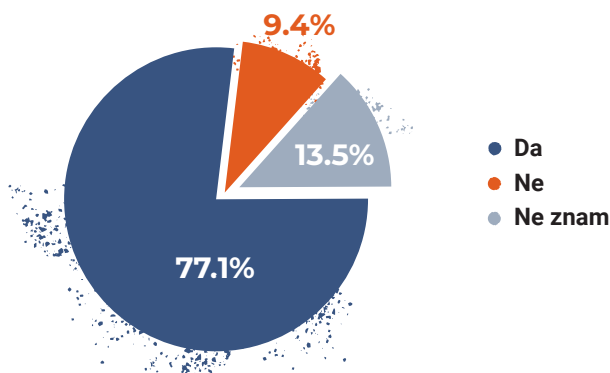
680 odgovora

Treba odmah napraviti korelaciju i s tim da ogromna većina ispitanika vidi veoma jasnu vezu između nacionalizma i govora mržnje.

Da li mislite da vandalizovanje zidova sa porukama mržnje utiče na porast nacionalizma u društvu?

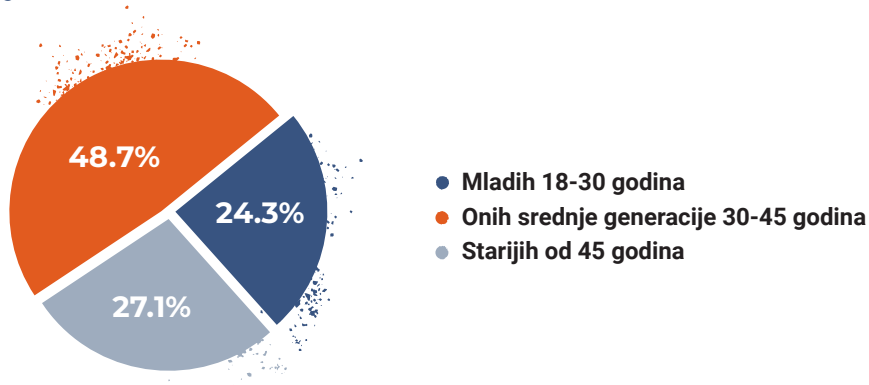
680 odgovora

Interesantni su takođe nalazi koji se tiču odgovora na pitanje među kojim generacijama je govor mržnje najprisutniji. Većina smatra da govor mržnje dominira kod osoba starijih od 45 godina, dok ispitanici smatraju da najmanje dominira kod najmlađih generacija (više o ovim nalazima će biti reči u analizi rada s fokus grupama).

Govor mržnje je po vašem mišljenju najprisutniji kod:

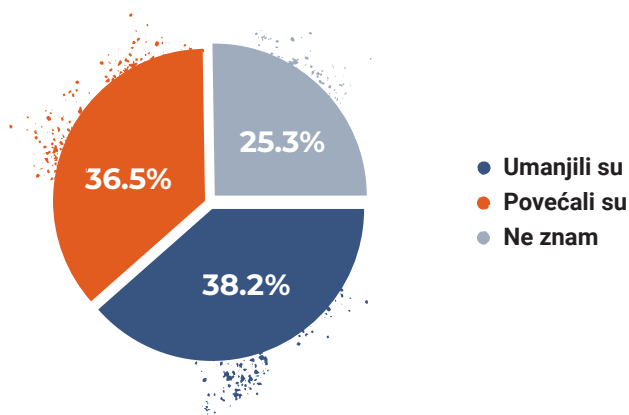
680 odgovora

Potpuno suprotne odgovore nailazimo kod pitanja koje se tiče toga da li su studentski protesti umanjili ili povećali govor mržnje u javnosti. Ovakav rezultat proizlazi iz činjenice da mnogi ispitanici prepoznaju da je govor mržnje prema studentima, opozicionim političarima i organizacijama civilnog društva dramatično visok, ali da se među građanskim i studentskim pokretom taj trend ne može identifikovati.

Da li su studentski protesti umanjili ili povećali govor mržnje u javnosti?

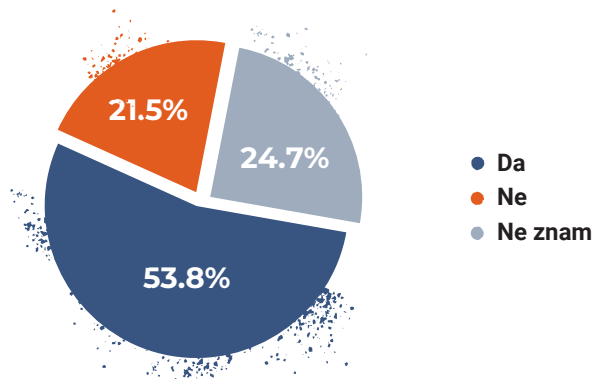
680 odgovora

Nešto optimističniji stav preovladava među ispitanicima po pitanju budućnosti govora mržnje u društvu, odnosno njegovog eliminisanja, ili makar marginalizovanja u javnom životu. Velika većina ispitanika veruje da se govor mržnje u društvu može iskoreniti u budućnosti.

Da li mislite da se govor mržnje u društvu može iskoreniti u budućnosti?

680 odgovora

Kada govorimo o razlikama među generacijama, sve tri starosne grupe koje su učestvovalе na fokus grupama imaju slično ili identično mišljenje o prisutnosti nasilja i govora mržnje u srpskom društvu. Svi se slažu da vlast koristi nasilje za obračunavanje s političkim protivnicima, i da su vladajuće elite isključivo odgovorne za prisutnost kulture nasilja u zemlji. Međutim, postoje i neke bitne razlike koje je bitno izdvojiti.

Najmlađa generacija na fokus grupi skoro se u potpunosti fokusirala na trenutnu društvenu i političku krizu u zemlji. Za razliku od druge dve starosne grupe, oni su teže pravili konekcije s određenim događajima iz bliske istorije Srbije, poput ratova 1990-ih. Grafiti koji oni najviše primećuju jesu: „Rektoralni đokica“, „Blokaderi štokaderi“, te crveni srednji prst koji su provladini aktivisti iscrtavali po čitavoj zemlji. Svesni su da i oslikavanje murala i stensila s likom Ratka Mladića ili glorifikovanje drugih ratnih zločinaca doprinosi kulturi nasilja u društvu, ali za razliku od druge dve starosne grupe, oni teže prave paralelu između revizionističkih narativa i veličanja ranih zločinaca s narativima koje trenutna vlast koristi zarad „opravdavanja“ nasilja i represije koju sprovodi. Međutim, učesnici ove fokus grupe pokazali su da su pogrdne reči za druge etničke grupe, poput „Šiptar“, „Cigan“ i slično, neprihvatljive u javnom prostoru i da doprinose širenju mržnje. Članovi prve fokus grupe smatraju da je govor mržnje najprisutniji kod starijih generacija, i jasno prepoznaju na koje načine se vlast putem nasilja obračunava s neistomišljenicima.

Takozvana srednja generacija smatra da je upravo ona taj naraštaj u kom najviše dominira govor mržnje. Članovi ove fokus grupe pravili su česte reference na 1990-e godine 20. veka kao i na proteste protiv Slobodana Miloševića. Ne smatraju se nekom vrstom „propale generacije“, ali trenutnu političku i društvenu krizu dovode u vezu s nacionalizmom kao i s događajima iz poslednje decenije 20. veka. Među pripadnicima ove generacije vlada toliko veliko nepoverenje u institucije, da oni svoje živote planiraju i pokušavaju da žive bez

oslanjanja na njih. Iako su godinama izloženi nacionalističkim narativima, članovi ove grupe su ostali „imuni“ na njih. Veoma su upućeni u dešavanja u okviru studentskog pokreta, mnogi su i aktivni članovi građanskog pokreta, i ne gaje veliko poverenje prema političarima generalno, već se više „oslanjaju“ na studente i studentski pokret. Često osećaju šokiranost „perverznom i morbidnom“ rečnikom kojim se vlast koristi, pri čemu se izdvajaju događaji iz tzv. „Ćacilenda“ 1. novembra 2025. godine i narednih dana, u vreme obeležavanja godišnjice tragedije u Novom Sadu. Mnogi pripadnici ove generacije smatraju da je nasilje potpuno normalizovano u srpskom društvu, te da kultura nasilja skoro da i ne može da se promeni.

Najstarija generacija (treća fokus grupa) takođe smatra da je govor mržnje najprisutniji upravo među tom generacijom. Članovi ove grupe pravili su jasnu razliku između grafiti koji šire mržnju i murala kao legitimnog umetničkog izraza koje ne treba uklanjati. Oni takođe smatraju da iza desničarskih i navijačkih grupa koje iscrtavaju ovde grafiti stoji država, kao i da malo šta protiv toga može da se uradi. Jako podržavaju studentski pokret, ali za razliku od tzv. srednje generacije, nisu sigurni da sami mogu da naprave suštinske promene u društvu. Kao i kod ostalih generacija, smatraju da su Albanci i Hrvati najviše pogođeni govorom mržnje koja dolazi od strane vladajućih političara i provladinih medija.

GENERACIJSKI POGLEDI NA GOVOR MRŽNJE, NASILJE I NASLEĐE DEVEDESETIH – ANALIZA STAROSNIH FOKUS GRUPA

Srbija, zemlja na raskršću istorijskih trauma i savremenih društvenih izazova, svedoči upornom prisustvu narativa i praksi iz perioda raspada Jugoslavije i ratova devedesetih. Analiza transkripata i drugih podataka prikupljenih realizacijom fokus grupa sprovedenih s učesnicima i učesnicama tri generacijske grupe, otkriva složene procese nemogućnosti dostojne memorijalizacije, ali i brojne blokade u suočavanju s prošlošću, što dubinski oblikuje današnje razumevanje i tolerisanje govora mržnje i nasilja u javnom prostoru. Poseban prostor artikulacije dat je grafitima i simbolima, medijskim narativima i osećaju (ne)moći građana u suočavanju sa strukturama moći.

Mladi su najčešće izloženi svakodnevnom suživotu s grafitima i govorom mržnje, ali i pokazivanju određenog otklona i želje za otporom. Većina učesnika ove starosne fokus grupe primećuje porast broja grafiti u Beogradu i drugim gradovima, ali ističu razliku između umetničkih i onih s porukama mržnje i pretnje. Osoba 5 navodi: „Primećujem porast grafiti po gradu, najviše onih koji vređaju blokadere i studente... prisutni su i nacistički, nacionalistički

grafiti koji veličaju osuđene ratne zločince..." Dok su jedni obeshrabreni i osećaju strah da bi mogli biti žrtve ili svedoci nasilja (Osoba 8: „Bojim se da bih naišao na nekog ko je spreman na fizički sukob samo zbog grafita“), drugi nude primere kolektivnog otpora i transformacije mržnje u kreativni izraz. Osoba 7 govori o inicijativi u školi da prefarbaju grafite mržnje i nacrtaju cveće. Što se tiče razumevanja poruka poput „Aco Šiptare“, mladi vrlo jasno prepoznaju njihovu uvredljivu i isključivu prirodu. Većina to ubraja u propagandne poruke koje služe za dalje produbljivanje podele i podsećanje na devedesete kao izvor antagonizama. Njihova refleksija na nemogućnost suštinske promene kroz institucije često vodi u osećaj nemoći ili pasivnosti - „Naša moć je slaba...“, kaže Osoba 8, dok drugi ispitanici ukazuju na poremećenu dinamiku između građana i institucija koje ne ispunjavaju svoju svrhu: „Mislim da je to posao institucija i gradske čistoće...“. Među učesnicima ove fokus grupe u kojima su učestvovali najmađi građani i građanke prisutna je svest o društvenim mehanizmima normalizacije nasilja kako kroz medije, tako i kroz međugeneracijski transfer narativa. Posebno su svesni da je govor mržnje prema nacionalnim manjinama, Romima, LGBT+ populaciji i studentima često institucionalno podstican ili tolerisan (Osoba 1: „Glavni izvor počinje da bude država...“). Kao rezultat zaključujemo da je mladima jasno da su grafiti i govor mržnje ulični, ali i politički alat a korišćenje istorijskih narativa i likova mitologizacija koja koristi mehanizmu manipulacije i političkog uticaja.

Fokus grupa u kojoj su učesnici bili predstavnici i predstavnice srednje generacije (rođeni ili odrasli tokom devedesetih i ranih dvehiljaditih) reflektuje duboko razumevanje porekla govora mržnje i politizovanosti nasilja te korišćenje istorijskog revizionizma i glorifikacije ratnih zločina za podsticanje govora mržnje i negovanje kulture nasilja. Oni su, kako kaže Osoba 1, „generacija koja je odrasla uz medije koji su od raspada Jugoslavije do danas kreirali atmosferu straha i podele“. Za njih su grafiti često više od pukog izraza: oni su manifestacija društvenih sukoba, pa su pokušaji kolektivnog uklanjanja često dočekivani pretnjama i frustracijom („Kada su pokušavali da uklone mural Ratka Mladića, dobijali su fizičke pretnje...“). Grafiti koji veličaju ratne zločince, nacionalističke parole i uvrede prema manjinama, za ovu generaciju predstavljaju kontinuitet sistemskog i doslednog nesuočavanja s prošlošću. Osoba 9: „Grafit ‘Ratko Mladić - srpski heroj’ predstavlja direktno povezivanje s ratovima devedesetih, a moja deca danas pitaju ko je taj Mladić...“ Nekoliko učesnika spominje i specifične lokalne primere (Valjevo, Požarevac), ukazujući da problem prevazilazi glavni grad, Beograd. Srednja generacija je i najčešće izložena „preklapanju“ narativa tradicionalnih medija i savremene digitalne scene („Tviter, Fejsbuk, Instagram služe za širenje mržnje i manipulacije algoritmima...“), kao i pojačanom osećaju lične i kolektivne odgovornosti. Imaju jasno iskustvo kako su narativi ratova devedesetih instrumentalizovani za mobilizaciju novih ili „većitih“ unutrašnjih neprijatelja („Ustaše, Šiptari, Cigani...“ su „arhetipski“ neprijatelji koji se recikliraju po potrebi). Posebno je upečatljivo da pripadnici srednje grupe, među kojima su prosvetni radnici, novinari, roditelji, prepoznaju širenje ovih narativa kroz obrazovanje („Deca u osnovnoj školi doslovce ponavljaju rečenice odraslih...“), kao i normalizaciju nasilja kroz rijaliti i informativne programe. Ipak, izražavaju i određeni

optimizam, pogotovo u odnosu na mlade koji su sve svesniji i spremniji za nenasilni otpor.

Najstariji učesnici fokus grupe saglasni su oko toga da su grafiti mržnje i nasilja ne samo prisutni, već i organizovani kroz sistemsku podršku određenih struktura. Posebno ukazuju na vezu između nacionalizma, praksi iz devedesetih godina i današnjeg javnog govora. Osoba 1: „Ne volim kada vidim te grafite, naročito na lepim fasadama. Oni koji su vezani za politiku i državu nose govor mržnje...“. Ističu šok što murali veličaju likove iz kriminalnog miljea, ratnu prošlost i „heroje“ o čijim zločinima se čuti ili se njihova zlodela namerno revidiraju. Interesantno je da većina najstarijih i sama priznaje povučenost: „Ne može običan građanin da se suprotstavi sili onih koji brane grafite i slično...“, dok se o ulozi države izjašnjavaju gotovo jednoglasno tako što kažu da je država saučesnik, ili nemoćan kontrolor („To su organizovani radovi, država finansira i štiti...“). Njihovo iskustvo iz devedesetih, koje vide kao vreme intenzivnog uvođenja nacionalističkih narativa, uvodi i zabrinutost za budućnost. Osoba 2 navodi: „Najveći deo obrazovanih ljudi bez problema upotrebljava reč šiptar...“, dok Osoba 4 dodaje da se „brisanjem grafita sistemski ništa ne menja“. Stariji su skloni da interne probleme (korupciju, nasilnost institucija, strah) vezuju za politizovanu prošlost i kontinuirane modele vladanja krizom. U okviru ove starosne grupe uočljivo je i snažno osećanje nemoći i defetizma: „Godinama pokušavam da ostvarim neko pravo i uvek se slomi na ćutanju ili pretnji moćnih...“, ističe jedan od učesnika, dok drugi govore o nepoverenju u institucije, koje godinama grade sliku da nijedna promena nije moguća bez konfiskacije ili čak nasilja.

Sve starosne grupe se slažu da Srbija i dalje živi u kulturi nasilja koja se neguje nesuočavanjem s prošlošću i glorifikacijom zločina, dok institucije često koriste ili zanemaruju govor mržnje. Za mlade, rešenja su u kreativnom, građanskom otporu. Srednja generacija ukazuje na nazadovanje u formalnom obrazovanju i na nove tipove negativnog uticaja kroz javne komunikacije, dok su najstariji, iako često rezignirani, skloni da podrže građanske akcije, ali i da priznaju njihovu ograničenost. Poseban problem za ovu grupu predstavlja i nedostatak jasne granice između privatnog i javnog prostora: grafiti, murali i uzvici s tribina svedoče o srušenim barijerama i normalizaciji nasilnog jezika te da upotreba narativa iz devedesetih u savremenoj politici produžava spiralu nasilja, dok izostanak zvaničnog društvenog suočavanja s prošlošću ostavlja prostor za nove cikluse mržnje, manipulacije i represije.

Iz transkripata fokus grupa jasno proizlazi da bez istinskog, sistematskog suočavanja s traumama iz devedesetih i javnog priznavanja odgovornosti države, govori mržnje i nasilja ostaju dugoročno oruđe podela i kontrole. Različite generacije govore različitim jezikom, ali ih spaja osećaj da promene dolaze teško te da se najčešće moraju izboriti kroz male činove otpora, osnaživanje zajednice i uporno insistiranje na građanskim vrednostima. Sve dok se prošlost ne raščisti, ona će nastaviti da govori kroz zidove, parole i javne scene, a budućnost će ostati talac repetitive nerazjašnjenih trauma.

MEDIJSKA MANIPULACIJA KAO SKRIVENI FAKTOR U ESKALACIJI DRUŠTVENOG NASILJA

Noam Čomski, ugledni lingvista, filozof i politički aktivista s MIT-a, decenijama je posvećen razotkrivanju složenih mehanizama društvene kontrole, s posebnim akcentom na ulogu medija u oblikovanju javnog mnjenja. Njegova lista od deset strategija manipulacije predstavlja fundamentalni okvir za razumevanje kako dominantne strukture utiču na kolektivnu svest i ponašanje. U kontekstu istraživanja o skrivenim uticajima na porast nasilja u društvu, ove strategije dobijaju izuzetnu relevantnost, jer razotkrivaju suptilne načine na koje medijska retorika i praksa mogu ne samo prikrivati uzroke nasilja, već i aktivno doprinositi njegovoj normalizaciji, pa čak i eskalaciji. Ovaj segment istraživanja će analizirati kako se svaka od strategija Noama Čomskog može interpretirati kao faktor koji indirektno ili direktno pospešuje ambijent koji odgovara porastu nasilja, bilo da je reč o njegovom prihvatanju, pasivnosti u suočavanju s njim, ili podsticanju agresivnih tendencija, ilustrujući ih primerima iz savremene i skorije istorije srpske medijske scene a posebno se fokusirajući na mehanizme dezinformacija i stranog propagandnog uticaja. Radi boljeg razumevanja predmeta analize - skrivenog uticaja na porast nasilja u našem društvu - dodajemo u razmatranje i strategiju kontinuiranog poricanja i nekažnjivosti.

STRATEGIJE ODVRAĆANJA PAŽNJE I KONSTRUISANJA REALNOSTI - MANIFESTACIJA KROZ NACIO- NALISTIČKE NARATIVE

Prva i možda najfundamentalnija strategija, **odvraćanje pažnje**, ključna je za dezinformisanje javnosti o stvarnim uzrocima nasilja. Preplavlivanjem medijskog prostora irelevantnim informacijama i senzacionalizmom, pažnja se skreće sa strukturalnih problema kao što su ekonomska nejednakost, socijalna nepravda ili sistemska korupcija, koji često predstavljaju duboke korene frustracije i potencijalne agresije u društvu. Pasivizirana javnost, opterećena beznačajnim sadržajima, manje je sposobna za kritičko promišljanje i kolektivnu akciju protiv faktora koji generišu nasilje.

Slično tome, **strategija stvaranja problema, a zatim nuđenja rešenja** direktno se manifestuje u kontekstu nasilja. Mediji, kako tradicionalni tako i novi, postaju važan instrument u oblikovanju dominantnog diskursa unutar neke zajednice. Kada ti brojni mediji gotovo neprestano šalju nacionalističke poruke koje variraju od prikrivenog do sasvim otvorenog govora mržnje stvara se atmosfera pogodna za eskalaciju nasilja. U takvom okruženju, govor mržnje više ne predstavlja ekces već se odomaćuje, gubi svoju prepoznatljivu negativnu konotaciju i postaje prihvatljiv deo medijskog prostora. Konkretni primer ove strategije vidljiv je u medijskoj pokrivenosti studentskih protesta iz Novog Pazara. Kada su studenti Državnog univerziteta u Novom Pazaru putovali u Novi Sad kako bi se pridružili komemoraciji žrtvama pada nadstrešnice, njihova inicijativa koja je govorila o solidarnosti i zajedništvu suočila se s brutalnom medijskom manipulacijom. Televizije poput Informera nazivale su ih „zabradenim hamasovcima, islamistima i antisrpskim ekstremistima“. Na Pinku, nacionalna zastava Bošnjaka pogrešno je tumačena kao „zastava Sandžaka, a cela situacija predstavljena je kao „jasna poruka“ o secesiji.¹⁰ Ove medijske interpretacije demonstriraju klasičan obrazac stvaranja veštačkog problema ili „pretnje po nacionalnu bezbednost“ kako bi se diskreditovao protest i legitimisala potencijalna represija. Isti scenario ponavljao se i ranije, kada su protesti u Novom Pazaru nazivani „antisrpskim divljanjem“, a učesnici „islamistima i srbomrscima“. Poverenica za zaštitu ravnopravnosti je ovakvo izveštavanje ocenila kao govor mržnje, ali njegov široki odjek u medijima s nacionalnom pokrivenošću pokazuje kako se problem stvara, a zatim se nudi prećutno „rešenje“ u vidu dehumanizacije i stigmatizacije što otvara put za prihvatanje nasilja, bilo simboličkog ili direktnog.

Koreni ovakvih poruka sežu duboko u devedesete godine prošlog veka, kada su dominantni nacionalistički narativi o Srbiji kao „većitoj žrtvi“ i o „konstantnoj spoljnoj pretnji“ bili skuvani u „ratnoj kuhinji“. Režim Slobodana Miloševića sistematski je uništavao slobodne medije, dok su državni mediji korišćeni kao propagandna mašinerija. Vesti na javnom servisu ili u dnevnim novinama tog doba bile su „pisane u paralelnoj realnosti“, uz izvrtanje i otvoreno negiranje činjenica, predstavljajući ratnu politiku kao legitimnu i neophodnu te neprekidno pritom sejući mržnju i strah. Medijski mrak tog doba ilustruje i primer potpunog pomračenja Sunca u avgustu 1999. godine, kada su, za razliku od drugih zemalja u kojima su se ljudi okupljali da posmatraju ovaj fenomen, ulice u Srbiji bile prazne, a građani su pomračenje „pratili“ na televiziji, slušajući dezinformacije i nenaučne tvrdnje nadležnog ministarstva o merama zaštite. Ovo je paradigmatičan primer kako se putem medija kreira veštački strah i javnost održava u neznanju, savršeno ilustrujući strategiju odvrćanja pažnje od stvarnih problema režima.¹¹

10 Katarina Stevanović, *Zabradeni hamasovci: Zašto Informer vredi novopazarske studente na verskoj osnovi*, *Vreme*, Oktobar 23, 2025, <https://vreme.com/vesti/zabradjeni-hamasovci-zasto-informer-vredja-novopazarske-studente-na-verskoj-osnovi/>

11 Anja Anđušić, *Zamke nacionalizma: Kako nas mediji uče da mrzimo*, *Liceulice*, Novembar 12, 2025, <https://liceulice.org/zamke-nacionalizma-kako-nas-mediji-uce-da-mrzimo/>

STRATEGIJE POSTEPENOSTI, ODLAGANJA I PORICANJA

Dve strategije Čomskog fokusiraju se na postepeno uvođenje nepopularnih mera. U pitanju su **strategija postepenosti** i **strategija odlaganja**. U ovom istraživanju, a radi boljeg razumevanja predmeta analize, dodali smo u razmatranje i **strategiju kontinuiranog poricanja i nekažnjivosti**.

Strategija postepenosti omogućava uvođenje radikalnih promena u društveno tkivo, koje bi inače naišle na snažan otpor, kroz dug vremenski period. Iako je popularno tvrditi da se „od tada ništa nije promenilo“, devedesete su zaista temelj na kojem počivaju današnji medijski narativi. Zaslepljivanje nacionalizmom i populizmom samo je prilagođeno potrebama današnjice a primena represivnih zakona, smanjenje socijalne zaštite ili porast nejednakosti, faktori koji mogu dovesti do socijalnih tenzija i izbijanja nasilja, normalizuju se „kap po kap“. Javnost se postepeno navikava na eroziju ljudskih prava ili na sve brutalnije društvene okolnosti, što doprinosi apatiji i smanjuje sposobnost za proaktivno suprotstavljanje nasilju.

Strategija odlaganja deluje na sličan način, nudeći ublažavanje teških odluka za neodređenu budućnost. Ovo može obezbediti kratkoročni mir, ali istovremeno odlaže suočavanje s fundamentalnim uzrocima nasilja, omogućavajući im da tinjaju i potencijalno eskaliraju u budućnosti, dok javnost u međuvremenu razvija pasivan stav. Čitajući pojedine medije danas, teško je zaključiti da su se ratovi u stvarnosti završili. Tabloidi „zveckaju oružjem“ i huškaju na nasilje i netrpeljivost kad god je to prikladno, posebno u kriznim situacijama. Konstantno prekrajanje istorije, negiranje ratnih zločina te glorifikacija i heroizacija njihovih počinilaca stvara „prigodnu naciju“ koja će tolerisati ne samo poruke mržnje već i njihovu zloupotrebu za obračunavanje sa svakim ko se smatra neprijateljem. Ovaj kontinuirani narativ je primer „**postepenog**“ i „**odloženog**“ uvođenja, gde se negativni elementi prošlosti neprestano recikliraju i adaptiraju, održavajući stanje latentne agresije u društvu. Tako su novopazarski studenti proglašeni „islamistima“ bez značajnijih posledica, dok su drugi studenti, građani, novinari i aktivisti etiketirani kao „ustaše“. Narativ o „genocidnoj naciji“, konstruisan tokom usvajanja rezolucije Ujedinjenih Nacija o genocidu u Srebrenici, izvučen je iz naftalina i korišćen protiv učesnika protesta i nezavisnih medija, što je i Memorijalni centar Srebrenica zabeležio u svom izveštaju kao sredstvo za suzbijanje studentskih protesta.

Strategija poricanja i nekažnjavanja deluje kao lepak koji vezuje i održava gore pomenute strategije - postepenost i odlaganje - pretvarajući ih u dugoročan režim normalizovanog nasilja. Njena suština je dvojaka: prvo, sistematsko negiranje ili relativizacija ratnih zločina

i odgovornosti; drugo, institucionalna i medijska „proizvodnja“ nekažnjivosti. U tom okviru, poricanje ne služi samo prepravljajući prošlost; ono stvara sadašnje okruženje u kome su govor mržnje, stigmatizacija „neprijatelja“ i latentna agresija društveno dozvoljeni i politički isplativi. Izveštaj o poricanju ratnih zločina tokom 2024. godine pod naslovom „Stanje poricanja – Srbija 2024: Laganje o zločinima pod zastavom“ Inicijative mladih za ljudska prava¹² analizira postupanja pravosudnih institucija koje, kada je reč o procesuiranju ratnih zločina, **utemeljuju princip poricanja i nekažnjivosti**.

Institucionalna arhitektura poricanja počiva na signalima koji dolaze s vrha. Prema ovom izveštaju Inicijative mladih za ljudska prava, nosioci narativa poricanja obuhvataju raspon od lokalnih vlasti do državnog vrha, pri čemu predsednik Aleksandar Vučić često postavlja ton koji dalje preuzimaju drugi predstavnici vlasti, naročito tokom kampanja kao što je protivljenje Rezoluciji o Srebrenici. Takav okvir legitimiše reinterpetacije u kojima se akteri vlasti predstavljaju kao branioци nacionalnih interesa ili čak kao žrtve „tuđih narativa“, čime se zločini potiskuju iz javne odgovornosti u polje političkog marketinga.

Na nivou diskursa, poricanje se hrani radikalizujućim jezikom i targetiranjem „unutrašnjih“ i „spoljnih“ neprijatelja. Primeri, poput izjave Aleksandra Vulina koji je izvestioca Evropskog Parlamenta Tonina Piculu nazvao „ustaškim đubretom“, pomeraju granice prihvatljivog, normalizujući dehumanizaciju kao legitimnu polemiku¹³. Ovaj jezik neraskidivo je povezan s praksom nekažnjavanja: ako su protivnici ontologizovani kao neprijatelji, onda su zločini protiv njih relativizovani kao „patriotski činovi“, a ne kao krivična dela. Takva logika olakšava simboličku rehabilitaciju osuđenih počinilaca kroz javne rituale, komemoracije i institucionalne platforme.¹⁴

Ključnu ulogu u tome imaju državne institucije koje amplifikuju revizionističke narative kroz protokolarne i kulturne prakse. Ministarstvo za rad i resori bezbednosti više puta su davali prostor osuđenim ratnim zločincima, od govora Vladimira Lazarevića na ceremonijama do promocija filmova i biografija u Domovima vojske, čime se ratni zločinac premešta iz zone pravnog prestupa u zonu kulturnog kapitala i moralnog autoriteta. Time se građanima šalje poruka da je krivična odgovornost stvar narativa, a ne činjenica; posledično, smanjuje se prag društvene osetljivosti na nasilje i potpiruje se spremnost da se politički konflikti rešavaju autoritarno.

12 Branimir Đurović i Marko Milosavljević, *Stanje poricanja – Srbija 2024: Laganje o zločinima pod zastavom* (Inicijativa mladih za ljudska prava - YIHR Srbija, 2025) <https://yihr.rs/wp-content/uploads/2025/08/WEB-BHS-Stanje-poricanja-2024.pdf>

13 „Aleksandar Vulin je nazvao Tonina Piculu ‘ustaškim đubretom’, i to po direktivi njihovog šefa Aleksandra Vučića“, *Nova*, Novembar 14, 2024, <https://nova.rs/vesti/politika/aleksandar-vulin-je-nazvao-tonina-piculu-ustaskim-djubretom-i-to-po-direktivi-njihovog-sefa-aleksandra-vucica/>

14 Igor Mirosavljević, *Analysis of the Narrative: “New-old attacks on civil society and independent media in Serbia”*, ISAC, January 27, 2025, <https://www.isac-fund.org/en/news/analysis-of-the-narrative-new-old-attacks-on-civil-society-and-independent-media-in-serbia>

Medijska zloupotreba ratnih zločinaca neminovna je s obzirom na visok nivo medijske i društvene polarizacije u Srbiji. Kao ni u protekle dve decenije, osuđeni ratni zločinci nisu izostali s medijske scene ni tokom 2024. i 2025. godine. Dok su malobrojni mediji zadržali kritički pristup prema temama kao što su ratni zločini, tabloidni listovi poput Informera, Kurira, Večernjih novosti, Politike, Srpskog telegrafa i Alo-a tendenciozno pozivaju osuđene ratne zločince u svojstvu sagovornika na širok spektar tema. Daju im prostor za nesmetano komentarisanje društveno-političke situacije u Srbiji i šire, mahom ne spominjući da je reč o pojedincima koji su bili osuđeni za ratne zločine od strane međunarodnih sudova, niti postavljajući pitanja o odgovornosti za zločine.

Učestalo ugošćavanje osuđenih počilaca zločina u tabloidnim i provladinim medijima, bez jasnog isticanja njihove osuđivanosti i bez pitanja o odgovornosti, generiše sistemsku relativizaciju uz višestruka kršenja Kodeksa novinara i novinarki Srbije¹⁵.

Time se obezbeđuje legitimitet revizionističkom diskursu i stvara asimetrija prema malobrojnim kritičkim glasovima. Kada se ovim praksama dodaju agresivna naslovnica, senzacionalizam i huškanje, proizvodi se „niskofrekventno“ stanje mobilizacije u kojem se nasilje ne mora svakog dana desiti da bi bilo neprestano prisutno.

Na pravnom planu, izostanak doslednog procesuiranja i javne osude zločina podstiče percepciju selektivne pravde. Na društvenom planu, ritualna vidljivost počilaca zločina i diskurzivna demonizacija „drugih“ snižavaju inhibicije prema nasilju, učvršćujući obrasce netrpeljivosti koji se lako aktiviraju u krizama. Tako strategija poricanja i nekažnjavanja ne samo da održava „latentan džep agresije“ u društvu, već ga kroz institucije i medije ciklično obnavlja, čineći nasilje predvidljivim ishodom, a ne devijacijom. Na kraju treba pomenuti i uticaj ruske propagande u negovanju ove strategije manipulacije.

Tvrđnja da Srbija služi kao izuzetno plodno tle za aktivnosti, pa čak i uspešno širenje i umnožavanje stranog uticaja putem propagande, dezinformacionih kampanja i širenja lažnih vesti, posebno je relevantna u turbulentnim geopolitičkim vremenima. Analiza medijskog pejzaža Srbije u poslednje dve i po godine, od izbijanja rata u Ukrajini 24. februara 2022. godine, pokazuje da gotovo sve nacionalne frekvencije - javno dobro u vlasništvu građana, finansirane iz državnog budžeta i pretplatama - služe kao primarni kanal za (pro) rusku propagandu. Ovaj fenomen je jedinstven u Evropi, s izuzetkom Belorusije, i ukazuje na zloupotrebu medija u svrhu unapređivanja propagande strane države. Nacionalne frekvencije su neuporedivo efikasnije u sprovođenju ovih aktivnosti od bilo kog ruskog državnog medija koji deluje u regionu.¹⁶

15 Kodeks novinara i novinarki Srbije, <https://savetzastampu.rs/dokumenta/kodeks-novinarar-srbije/>

16 „CIDC Research: Serbia as a Key Target of Russian Disinformation Campaign in the Western Balkans“, *Vijesti*, April 18, 2025, <https://en.vijesti.me/world-a/balkan/755019/CIDC-research-Serbia->

Od početka ruske invazije na Ukrajinu 2022. godine, ruski državni mediji masovno šire narativ koji služi njihovoj osvajačkoj politici, sistematski delegitimišući svako novinarsko delo koje odstupa od te retorike. Škole čak obučavaju novu generaciju propagandista.¹⁷ U Srbiji, ovaj princip se manifestuje kroz manipulaciju javnim mnjenjem konfuzijom, zavereničkom retorikom i zamagljivanjem granice između činjenica i fikcije. Duboko su se ukorenili narativi poput onih da su Ukrajinci „nacisti“, da je rat „specijalna operacija“, te da su nezavisni mediji „strani agenti“ koje finansira „dekadentni Zapad“ u težnji da podrije veličinu Rusije. Rusija koristi ograničenja nametnuta njenim državnim emiterima kao dokaz da se Zapad „boji istine“, izvrćući argument „slobode izražavanja“ u optužbu za „cenzuru“. Optužbe za „genocid u Donbasu“ i „rusofobiju“ predstavljaju primere manipulacije humanitarnim jezikom radi opravdanja invazije i delegitimizacije kritičara. Korišćenje termina poput „specijalna vojna operacija“ umesto „ruska invazija na Ukrajinu“ zamagľuje nivo agresije i podriva primenu obaveza prevencije prema UN Konvenciji o genocidu, što indirektno doprinosi normalizaciji nasilja i izbegavanju odgovornosti.

STRATEGIJA MANIPULACIJA EMOCIJAMA I PODRIVANJE KRITIČKOG MIŠLJENJA KROZ REČNIK MRŽNJE

U kontekstu nasilja, **obraćanje javnosti kao malom detetu** putem medija značajno podriva sposobnost za racionalnu analizu kompleksnih društvenih problema. Pojednostavljena retorika i emocionalno nabijen narativ o nasilju (npr. demonizacija „drugih“, iracionalni strahovi i sl.) sprečavaju kritičko sagledavanje konteksta i podstiču impulsivne, često agresivne reakcije. Ova infantilizacija se pojačava **korišćenjem emotivne pre nego racionalne komponente**, što je ključno za propagiranje predrasuda i podsticanje mržnje. Medijska kampanja zasnovana na emocijama može svesno izazivati strah, bes ili averziju prema određenim grupama, stvarajući uslove za dehumanizaciju, koja često prethodi fizičkom ili sistemskom nasilju. Premošćavanje racionalne analize emotivnom manipulacijom blokira razvoj empatije i sposobnosti za mirno rešavanje konflikata.

Rečnik mržnje koji se koristi u medijima, a koji je skovan devedesetih, predstavlja paradigmatičan primer ove strategije. Sintagme poput „domaći izdajnici“ i „strani plaćenici“

[as-a-key-target-of-the-Russian-disinformation-campaign-in-the-Western-Balkans](#)

17 *Propaganda Monitor: The Russian Edition, Reporters Without Borders* https://rsf.org/sites/default/files/medias/file/2025/09/Propaganda%20Monitor_%20Rapport.pdf

godinama su korišćene za targetiranje aktivista, civilnog društva i opozicionih političara. Ovaj rečnik se tokom izveštavanja o aktuelnim protestima pooštrio i proširio kako na studente u blokadi tako i na obične pobunjene građane, etiketirajući ih kao „ekstremiste“, „teroriste“, „fašiste“ i „naciste“. Pored toga, neologizmi poput „drugosrbijanaca“, „srbomržnje“, „antisrpstva“ i „autošovinizma“, upisani u rečnik nacionalizma tokom devedesetih i početkom dvehiljaditih, i danas se neretko koriste u javnom prostoru.

Ovakvom jezičkom gimnastikom stvara se slika o lažnom ekstremizmu onih koji se protive nacionalističkim idejama. Na taj način, većinski korisnici medija čiji je ovo svakodnevni rečnik, mogu da prepoznaju „obe strane“ kao ekstremne i da se sigurno pozicioniraju negde na sredini, istovremeno donekle usvajajući nacionalističke ideje. Ovo se podudara s **Biligovom analizom „svakodnevnog/banalnog nacionalizma“**¹⁸, čija sveprisutnost i prividna bezazlenost stvaraju čvrste temelje za legitimizaciju ekstremizma i mržnje. Rezultati ovakvih ideja vidljivi su i u globalnom kontekstu, poput masovnih hapšenja imigranata u SAD, gde konzervativni mediji to predstavljaju kao odbranu nacionalne bezbednosti, dok civilno društvo upozorava na rastući rasizam i ksenofobiju.

JEZIK KAO SKRIVENI ARHITEKTA DRUŠTVENOG NASILJA

U savremenoj političkoj teoriji i filozofiji jezika sve više se učvršćuje stav da jezik nije neutralan medijum za razmenu činjenica, već potentno oruđe moći koje može oblikovati stvarnost, podrivati demokratiju i podsticati nasilje. Kako Džastin D'Ambrozio argumentuje u svom radu *A Theory of Manipulative Speech*¹⁹, manipulativni govor je sveprisutan i poguban i predstavlja ključnu komponentu propagande. Međutim, da bi se razumela stvarna opasnost ovog fenomena u kontekstu Srbije, neophodno je apstraktne teorijske modele ukrstiti s konkretnim terenskim podacima. Izveštaj organizacije CRTA *Mapping disinformation in the Serbian media* (2022)²⁰ pruža empirijsku potvrdu D'Ambrozijevih teza, otkrivajući da manipulacija u Srbiji nije sporadičan incident niti „greška“ u novinarstvu, već sistemski organizovana, državno finansirana strategija čiji je krajnji cilj **radikalizacija društva i delegitimizacija svakog kritičkog glasa**.

18 Michael Billig, *Banal Nationalism* (SAGE Publications, 1995)

19 Justin D'Ambrosio, *A Theory of Manipulative Speech* (Arché Philosophical Research Center University of St. Andrews, 2025), <https://philarchive.org/archive/DAMATO-4>

20 Jelena Kleut, *Mapping disinformation in the Serbian media: Research Report* (CRTA, 2022) https://cрта.rs/wp-content/uploads/2023/01/Mapping-disinformation-in-Serbian-media_2020.pdf

D'Ambrozio svoju teoriju gradi na kritici idealizovanog Grajsovog modela komunikacije, koji počiva na pretpostavci da sagovornici sarađuju kako bi delili znanje. Nasuprot tome, u političkoj areni, ciljevi govornika su često u direktnom sukobu s interesima javnosti. D'Ambrozio definiše manipulativni govor kroz kršenje dve fundamentalne norme. To su:

Norma kooperativnosti tj. zahtev da govor doprinosi istini i razumevanju;

i

Norma javnosti tj. zahtev da namere govornika budu transparentne.

Dok lažov jednostavno iznosi neistinu, manipulator čini nešto perfidnije: on koristi **strateški govor** (dizajniran isključivo kako bi ostvario njegov skriveni cilj, npr. ostanak na vlasti), ali to čini **prikriveno**. Ključna D'Ambrozijeva teza glasi: „**Manipulativni govor je prikriveno strateški govor.**“ Manipulator je „lažni prijatelj“ koji publiku uverava da dele iste vrednosti i ciljeve, dok zapravo radi protiv njenih interesa.

Nalazi istraživanja koje je organizacija CRTA sproveda 2022. godine daju konkretnu dimenziju ovoj definiciji. Analizom 494 vesti u 15 najuticajnijih medija tokom četiri meseca, identifikovano je čak 559 slučajeva dezinformacija. Ključni nalaz je da u Srbiji ne dominiraju puke laži (tzv. *fabricated news* zapravo čine njihov manji deo), već sofisticiranije forme kršenja norme kooperativnosti. To su **manipulacija činjenicama** i **obmanjujući sadržaj** (najčešći oblik), tj. mešanje tačnih i netačnih podataka ili vađenje iz konteksta.

Ekstremna pristrasnost (*extreme bias*): ovo je direktno kršenje norme javnosti – mediji poput TV Pink ili Alo predstavljaju se kao informativni servisi, a zapravo deluju kao PR službe vladajuće stranke, potpuno isključujući drugu stranu priče. CRTA pokazuje da su generatori ovakvog govora upravo mediji s najvećim uticajem: onlajn izdanja tabloida Alo i Kurir odgovorni su za više od polovine svih dezinformacija, dok su među televizijama apsolutni lideri u manipulaciji TV Pink i TV Happy. D'Ambrozio takođe uvodi koncept **jezičkog poverenja** (*linguistic trust*) koji predstavlja instinktivno verovanje publike da je govornik dobronameran i da govori relevantne stvari. U Srbiji, ovo poverenje se sistematski zloupotrebljava kroz mehanizam koji CRTA naziva **klijentelističkim odnosom**.

Podaci otkrivaju direktnu spregu: mediji koji najviše manipulišu su istovremeno najveći korisnici javnih sredstava. Tabloid Alo, lider u dezinformacijama, dobio je milionske iznose kroz državno oglašavanje i projektno sufinansiranje. TV Pink, na kojoj je među televizijama zabeležena najveća koncentracija manipulativnog sadržaja, primila je glavninu budžeta za državno oglašavanje (čak 37% ukupnog iznosa za nacionalne TV stanice u 2020. godini). **Ovo dokazuje da država ne samo da toleriše kršenje normi komunikacije, već ga aktivno finansira. Verujući „nacionalnim frekvencijama“ ili „najčitanijim novinama“ (jezičko poverenje), građani postaju žrtve manipulacije koju su sami platili kroz porez.**

D'Ambrozijeva tipologija manipulativnih tehnika savršeno mapira praksu srpskih tabloida koju je zabeležila CRTA. U pitanju su:

- **Zaluđivanje** (*stupefying*) i **hiperprodukcija**. Pozivajući se na Orvela, D'Ambrozio opisuje govor čiji cilj nije razumevanje već paraliza uma. U praksi portala Alo, to se manifestuje kroz tehniku „**rasparčavanja**“ (*slicing*). Tokom samo jednog dana ekoloških protesta, Alo je objavio 58 vesti s dezinformacijama, ponekad i 14 u roku od dva sata. Cilj ove bujice nije informisanje, već emotivno preplavlivanje publike kako bi se izazvao bes i onemogućilo racionalno rasuđivanje.

- **Manipulativna nedovoljna određenost i ekstremna pristrasnost**. Mediji namerno koriste nejasne termine („strani plaćenici“, „nasilnici“, „lažni ekolozi“) koje publika sama popunjava svojim strahovima.

- **Lažne veze** (*false connection*) i **lažni sadržaj** (*imposter content*). Naslovi koji tvrde jedno, a tekst drugo, ili lažno predstavljanje izvora. CRTA beleži slučajeve gde se poslanici vladajuće stranke predstavljaju kao „nezavisni analitičari“ (npr. iz „Centra za društvenu stabilnost“), čime se publici lažno sugerise objektivnost. Takođe, vizuelne manipulacije, poput korišćenja starih fotografija ili snimaka iz drugih država da bi se ilustrovali događaji u Srbiji ili regionu, služe kreiranju lažnog konteksta opasnosti.

Najopasnija tačka preseka teorije i prakse leži u **direktnom targetiranju**. U preko 50% analiziranih vesti s dezinformacijama, **meta su opozicione stranke, njihovi lideri (najčešće Dragan Đilas), nezavisni mediji (N1, Nova, KRIK) i pobunjeni građani**. Mediji ne izveštavaju o njihovim stavovima; oni ih **targetiraju**. Kroz manipulativne tehnike poput lažnih optužbi za nasilje, izdaju ili krađu, stvara se atmosfera linča. Kada se građani na protestima sistematski nazivaju „ruljom“ koja „maltretira pošten narod“ i „blokira kola hitne pomoći“ (što su bile česte dezinformacije tokom blokada), stvara se moralno opravdanje za nasilje prema njima. Zanimljivo je i kako se manipulacija koristi za **spoljnopoličke teme**: Zapad (EU, SAD, NATO) se često prikazuje u negativnom kontekstu kroz lažne vesti o sankcijama ili pritiscima, dok se Rusija i Kina glorifikuju, često uz prenošenje neproverenih tvrdnji kao činjenica. Ovo dodatno polarizuje društvo i podstiče ksenofobiju.

Dok mejnstrim mediji u Srbiji postavljaju temelje **manipulacije**, taj proces se finalizuje na Telegram kanalima. Oni ne funkcionišu samo kao platforma za komunikaciju, već kao zatvoreni, paralelni informativni sistem dizajniran za potpunu indoktrinaciju.²¹ Kanali poput „BUNT je stanje duha“ (centralni čvor za distribuciju s preko 85.000 pratilaca) i „Princip“ (ideološki autoritet s visokim stepenom angažovanja) kreiraju hermetički zatvorene krugove u kojima je spomenuti D'Ambrozijev koncept „**zaluđivanja**“ doveden do ekstrema. U ovom prostoru, **jezičko poverenje** se zloupotrebljava kroz narativ o „zabranjenoj istini“

21 Miloš Jovanović, *Ekosistem srpskih ekstremno desničarskih Telegram kanala* (Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2025) <https://bezbednost.org/publikacija/ekosistem-srpskih-ekstremno-desnicarskih-telegram-kanala-2/>

koju navodno kriju „izdajnički“ mediji i institucije. Ovde se kršenje **norme javnosti** ogleda u lažnom predstavljanju interesa stranih sila (prvenstveno Rusije) kao autentičnog srpskog patriotizma. Najopasniji aspekt ovog ekosistema je prelazak s reči na dela: kanali poput „Narodne patrole“ koriste ovu digitalnu infrastrukturu za **operativnu mobilizaciju nasilja na ulicama, pretvarajući pasivne konzumente manipulativnog govora u aktivne učesnike nasilnih akcija, čime se zatvara krug od medijske dehumanizacije do fizičkog obračuna.**

RAGE BAIT I SMRT RACIONALNE DEBATE

Ako je Noam Čomski definisao strukturu manipulacije u 20. veku, pojam *rage bait* definiše njenu digitalnu mutaciju u 21. veku. Prema Oksfordskom rečniku, koji je ovaj termin označio kao jedan od ključnih za godinu iza nas, *rage bait* nije samo internet fenomen već **strategija komunikacije koja namerno proizvodi ljutnju i gnev s ciljem povećanja vidljivosti**. Ovo sugeriše da živimo u vremenu u kom bes više nije sporedni efekat političkih sukoba, već njihov osnovni resurs. Politika postaje niz afektivnih događaja, a publika (glasачi) više ne traži informacije, već emotivni podsticaj i konflikt.

Ukoliko je *rage bait* zavladao javnim onlajn prostorom, logična posledica je izgradnja političkog autoriteta upotrebom povišenih tonova, pretnje i ljutnje, a ne argumenata ili programa. Takav stil sve intenzivnije migrira s društvenih mreža u parlamente, konferencije za štampu, pa i u tradicionalne medije. Mediji shvataju da će za pažnju hirovite publike morati da se bore intenzitetom osećanja koja izazivaju, a ne koherentnošću i pouzdanošću informacija. Ovaj pomak duboko menja prirodu političkog delovanja: političari koji ne proizvode dovoljno ljutnje, gneva ili konflikata postaju nevidljivi. Oni koji proizvode previše postaju algoritamski favorizovani. Platforme nagrađuju ekstremnije, direktnije sadržaje, oblikujući ne samo stil komunikacije, već i identitet političkih aktera.²²

Ova logika nije „zarazila“ samo političare; ona transformiše i medije koji više ne mogu da ignorišu ekonomiju afekata. Pod pritiskom broja klikova, pregleda i konstantne borbe za vidljivost, mediji sve češće prelaze s modela informisanja na reaktivni model komunikacije. Afektivni kriterijumi postaju važniji od profesionalnih, što znači da se teme biraju po tome kakvu će reakciju izazvati, ne obavezno po tome šta je javno relevantno. Naslovi se pišu kao emocionalni okidači, ne kao analize i najave sadržaja. Polarizacija se medijski proizvodi, jer algoritamski modeli nagrađuju konfliktne narative. Ultimativno, to

22 Ana Martinoli, *Bes kao alat onlajn političke komunikacije*, Radar, Decembar 12, 2025, <https://radar.nova.rs/radar-kolaz/rage-bait-alat-onlajn-politicke-komunikacije/>

dovodi do gubljenja posredničke uloge medija. Kada redakcije počnu da funkcionišu po pravilima velikih onlajn platformi, razlika između profesionalnog novinarstva i digitalne propagande postaje sve tanja. *Rage bait* postaje „norma isplativosti“, a profesionalni standardi luksuz koji više ne može svaki medij da priušti.

U autoritarnim i hibridnim političkim sistemima, poput Srbije, *rage bait* već dugo služi kao instrument državne komunikacije koji se koristi svesno i s jasnom namerom. Mehanizmi su dobro poznati i direktno se oslanjaju na ono što je Čomski opisao: kreiranje „emocionalnih“ neprijatelja koji izazivaju bes, čime se homogenizuju pristalice i odvlači pažnja sa strukturalnih problema, ekonomskih kriza i političke odgovornosti. Afektivni incidenti, od medijskih hajki do orkestriranih kampanja koje se smenjuju vrtoglavom brzinom, nameću **gnev kao instrument upravljanja raspoloženjem javnosti. Prezasićena publika ne može da održi pažnju na jednoj temi dovoljno dugo da bi artikulisala kritičku debatu.**

Konačno, političke figure usvajaju tehnike influensera da bi se sinhronizovale s algoritamskom logikom pa se tako koriste kratki video formati, personalizuju se konflikti i kreiraju viralni narativi s ciljem da se javni prostor preplavi različitim vrstama **besa visokog intenziteta** do te mere da racionalna debata postaje praktično nemoguća. U takvom sistemu, politička relevantnost i medijska vrednost podjednako se mere potencijalom da izazovu **snažne emocionalne efekte. A kada bes postane osnova komunikacije, demokratski dijalog se preobražava u destruktivnu arenu reaktivnih identitetskih sukoba.**

STRATEGIJA SLABLJENJA INTELEKTUALNIH KAPACITETA I SAMOOKRIVLJIVANJA

Držanje javnosti u neznanju i mediokritetstvu predstavlja direktan napad na sposobnost društva da razume nasilje i efikasno se bori protiv njega. Namerno snižavanje kvaliteta obrazovanja i sprečavanje pristupa informacijama o sociološkim, psihološkim i ekonomskim determinantama nasilja, rezultira neotpornošću pojedinaca na manipulaciju. U takvom okruženju, **podsticanje samozadovoljstva osrednjošću** doprinosi normalizaciji stanja u kojem se nasilje prihvata kao neizbežni deo stvarnosti, umesto kao problem koji zahteva intelektualni angažman i rešenje. Nije neophodno pratiti televizije s nacionalnom pokrivenošću ili čitati tabloide da bismo bili svesni današnje “paralelne realnosti”; dovoljno je prisustvovati porodičnom okupljanju gde će se čuti rečnik onih koji se informišu putem

ovakvih medija. Na ovo ukazuju rezultati jedne od starosnih fokus grupa, i to one u kojoj su učestvovali građani i građanke starosti od 31 do 55 godina, koji su naveli da ne mogu da prepoznaju rečnik svojih roditelja koji je postao toliko prost i nakaradan da je skoro identičan onom koji čujemo u prorežimskim medijima. Ovakav rezultat se u velikoj meri razlikuje od onoga koji smo imali na istom uzorku pre samo tri godine te se može zaključiti da postoji trend porasta rezultata ove državne strategije u manipulaciji javnošću.

Konačno, **strategija jačanja samookrivljanja** prebacuje odgovornost za društvene probleme, uključujući tu i nasilje, na pojedinca. Umesto kolektivnog prepoznavanja sistemskih uzroka nasilja, žrtve ili marginalizovane grupe primorane su da **krive same sebe** za situaciju u kojoj se nalaze. Ovo ne samo da generiše apatiju i depresiju, već i **sprečava mobilizaciju kolektivne energije** neophodne za borbu protiv nasilja, izolujući pojedince i ostavljajući ih bez mogućnosti kritičkog promišljanja.

STRATEGIJA POZNAVANJA POJEDINCA BOLJE NEGO ŠTO ON SAM SEBE POZNAJE

Kroz napredovanje nauka poput neurobiologije i primenjene psihologije, dominantne elite stiču dubinsko razumevanje ljudskog ponašanja, emocija i ranjivosti. Takvo superiorno znanje omogućava visoku preciznost manipulativnih kampanja. U kontekstu nasilja, ovo predstavlja sposobnost da se predvide i izazovu reakcije koje mogu dovesti do njegovog prihvatanja, ili čak do aktivnog učešća u nasilnim delima (npr. u ratovima, represiji i sl.). Takva asimetrija znanja omogućava dublju kontrolu nad pojedincima i društvom, efikasno neutrališući otpor i omogućavajući sprovođenje agendi koje mogu imati nasilne posledice, uz minimalan rizik od pobune.

U digitalnom dobu, ova strategija se nadograđuje. Nacionalistički narativi bujaju i na društvenim mrežama, gde algoritmi mržnje i digitalne eho-komore postaju ključni. S manje kontrole i moderacije, digitalne platforme su plodno tle za širenje ovih ideja kroz pojednostavljene, brze forme (kratki video zapisi, mimovi...) koje izazivaju snažne emocije. Sve napredniji algoritmi korisnike guraju u **eho-komore** - digitalne prostore u kojima korisnici dobijaju sadržaj koji samo potvrđuje njihova postojeća uverenja, dodatno polarizujući već duboko podeljena društva. Ovaj proces savršeno koristi superiorno znanje o ljudskoj psihologiji i mehanizmima pažnje, usmeravajući pažnju ka sadržajima koji **podstiču emocije** i **sprečavaju kritičku refleksiju**, čime se efikasno manipulise individualnom percepcijom i kolektivnim ponašanjem.

TRAUMA ISTORIJE ILI STROGO KONTROLISANA MRŽNJA?

Dubravka Stojanović, istoričarka

Ne znam šta da mislim o rezultatima ispitivanja stavova građana o pitanju mržnje, govora mržnje, agresije, nasilja i nacionalizma u Srbiji 2025. godine. Tačnije, ne znam da li su oni razlozi za optimizam ili za pesimizam? Razloga za optimizam bi bilo kada bi iz ovih rezultata zaključili da su građani veoma svesni problema u društvu i državi u kojoj žive, da uviđaju da su okruženi mržnjom i nasiljem, da se slažu da se govor mržnje širi iz medija i društvenih mreža, da su najviše krivi političari... Kao i da u velikom procentu veruju da se takva situacija može promeniti. Ali, pesimističan bi bio zaključak da je takav rezultat dobijen zbog toga što su mržnja i nasilje toliko dominantni u javnom prostoru da ih je nemoguće ignorisati, da ih je toliko da su čak i oni koji poslovično „ne znaju“ odgovore morali da uvide ove maligne pojave.

Bilo da rezultati ovog istraživanja upućuju na optimistične ili pesimistične zaključke, ono što se sa sigurnošću može reći je da je tako snažan osećaj građana da su okruženi govorom mržnje i nasiljem izuzetno važan društveni simptom. Kažem simptom, jer uzroci su duboki. Volela bih ovaj kratki esej da posvetim razmišljanju o tim uzrocima, u onoj meri u kojoj ih otkrivaju odgovori ispitanika. Jer, oni su tačno detektovali široko prisustvo nasilnih sadržaja, ali na nama je da razmislimo odakle oni dolaze.

Da bismo dublje razmišljali o uzrocima ovakvog osećaja ispitanika mogli bismo da krenemo od podatka da je njih 74,7% odgovorilo da misle da pominjanje određenih istorijskih događaja ili ličnosti pojačava govor mržnje u javnosti. Već je taj podatak vrlo indikativan i zabrinjavajući, jer zašto bi u jednom zdravom i prosperitetnom društvu istorija imala toliku ulogu? Zašto bi ona bila tema grafita i murala, zašto bi okruživala građane sa zidova? Zašto bi to bilo nešto o čemu raspravljaju političari i izveštavaju mediji, zbog čega gore društvene mreže? Zašto bi se s bojnog polja prošlosti slale poruke budućnosti?

Sledeće pitanje koje se otvara je da li se mržnja u javnoj sferi širi govorom o bilo kojim događajima iz prošlosti ili o nekim konkretnim? Šta tačno osećaju ispitanici kao sadržaj prošlosti koji prevladava, koji je lako zapaljiva osnova na kojoj se može razvijati mržnja? I čega je više - pobeda ili poraza? Heroja ili žrtava? Koja se vrsta kulture sećanja nudi u javnom prostoru?

Upravo nam odgovori ispitanika na pitanje „Koji su to periodi istorije koji dominiraju u govoru o prošlosti“ otkivaju dublje nivoe izvora mržnje i netrpeljivosti. Iako ovde nemamo

tačnu statistiku jer su građani opisno odgovarali na to pitanje, veoma jasno dominira nekoliko istorijskih perioda i događaja koje su naveli. Ubedljivo najveći broj ispitanika je odgovorio da su to Drugi svetski rat i ratovi devedesetih.

Zašto baš ta dva istorijska perioda? Prvo objašnjenje bi bilo da su to vremenski nama najbliži traumatični događaji, ma koliko da je vremena od njih proteklo. Ili tačnije, događaji čiji su svedoci još uvek živi, oni koji su svojim svedočenjima i pričama mogli lično uticati na ispitanike. Ali vremenska blizina nekog događaja nije presudan faktor za njegovu dominaciju javnim prostorom. Ono što neki istorijski događaj stavlja na zid ili što ga drži živim u medijima je poruka koja se želi poslati.

Koje su onda to poruke koje se u javnom prostoru prenose preko zloupotreba istorije? Grafiti i murali posvećeni Drugom svetskom ratu ne odnose se na slavljenje partizanskih pobeda, na Užičku republiku kao prvu slobodnu teritoriju u Evropi ili na slavne bitke na Neretvi i Sutjesci. Naprotiv. Ono o čemu oni govore su traumatični događaji, kao što su zločini nad Srbima u NDH ili novo sećanje na građanski rat u Srbiji, koji za cilj imaju veličanje gubitničke, četničke strane.

Odakle baš te dve teme? Odatle što su obe bile teško politički zloupotrebene u javnosti poslednjih decenija, toliko da su u potpunosti zamenile prethodne modele sećanja na Drugi svetski rat. Već od početka osamdesetih godina počelo se s dubinskim revizionizmom prema tom delu prošlosti, revizionizmom čiji je prvi cilj bio dovođenje u pitanje ideala bratstva i jedinstva kao temeljnih vrednosti jugoslovenske federacije. Književna dela i pozorišne predstave koje su počele snažnim intenzitetom da govore o zločinima nad Srbima, posebno o onima koje su počinili Hrvati, ali i drugi susedni narodi, odigrali su od ranih osamdesetih ključnu ulogu u procesu demontiranja Jugoslavije sistematskim stvaranjem nepoverenja, a zatim i straha od ponavljanja genocida, kako se tada govorilo. A nepoverenje i strah su najpouzdaniji temelji za stvaranje mržnje.

Ubrzo je preko kulture, kasnije i historiografije, krenulo dovođenje u pitanje osnova socijalističkog režima koji je počivao na osnivačkom mitu o partizanskoj borbi. Najuspešnija alatka u tom procesu bila je rehabilitacija četnika, koji su prvo proglašeni antifašističkim pokretom, a kasnije im je, uz „zaboravljanje“ njihovih zločina i kolaboracije, dodat oreol jedinih pravih boraca za srpske interese.

Drugim rečima, od osamdesetih godina došlo je do dramatičnog preokreta u kulturi sećanja i do stvaranja potpuno novog modela. U vreme socijalizma brižljivo građena i negovana slika epopeje partizanske borbe, pobednički i herojski duh, zamenjeni su samoviktimizacijom i identifikacijom isključivo sa žrtvama - bilo srpskim civilnim žrtvama u NDH ili s gubitničkom stranom u Drugom svetskom ratu. Taj novi model bio je vrlo uspešan i efikasan, jer je imao snagu da istovremeno ruši socijalistički poredak i

Jugoslaviju. Neposredni politički cilj je relativno brzo ostvaren. Ali, dugoročno su ostale teške posledice po društvo.

Takva autorecepcija postala je psihološka osnova za mobilisanje srpske strane u ratovima devedesetih. Iako su to bili klasični ratovi za teritorije, propagandna motivacija nađena je u istoriji, pa je rat dobio viši cilj, misiju. Predstavljan je bio kao onaj koji će ispraviti istorijske nepravde i tok istorije vratiti na ispravne tračnice. U tom duhu rat u Hrvatskoj prezentovan je kao preventivni, onaj čiji je cilj da se spreče zločini kakvi su se desili u Drugom svetskom ratu. Rehabilitacija četnika prikazana je kao oslobođenje prave istorijske istine i ispravljanje nepravde pola veka posle kraja rata. I jedno i drugo dalo je ratovima devedesetih snagu osvete.

Međutim, ratovi devedesetih ne samo što nisu doneli željeni revanš, pobedu i novi početak, već su doneli novi gorki poraz. I to ne samo jedan. JNA se iz Slovenije povukla posle 10 dana; rat u Hrvatskoj završen je padom Republike Srpske Krajine i izgonom Srba iz Hrvatske; rat u Bosni i Hercegovini nije završen podelom te bivše jugoslovenske republike i pripajanjem njenih teritorija Srbiji i Hrvatskoj, što je bio plan. Srbija je u ratu s najjačom svetskom vojnom silom izgubila kontrolu nad Kosovom. Označena je kao agresorska strana, dobila sankcije, stotine hiljada izbeglica i bombardovanje. Takav rezultat doveo je do snažne frustracije iz koje se Srbija nije oporavila već duže od četvrt veka.

E, sad, kakve veze ima ovo istorijsko „predavanje“ s prenošenjem nasilnih poruka pomoću zloupotreba prošlosti u javnoj sferi danas u Srbiji? Ima, jer se radi, u prvom redu, o dubokim društvenim frustracijama koje nisu posle rata artikulisane kao porazi iz kojih će se nešto naučiti, posle kojih će se okrenuti nova strana koja će omogućiti „da se više nikada ne ponove“. Naprotiv. Javni govor je svih trideset godina posle kraja rata u Hrvatskoj i Bosni, kao i dvadeset pet godina od kraja rata na Kosovu, poručivao da sve treba ponoviti, da samo čekamo povoljniji trenutak, promenu međunarodne situacije, pa ćemo nastaviti gde smo stali. Javni govor je bio naglašeno revanšistički, u potpunom kontinuitetu s modelom koji je počeo da se uspostavlja ranih osamdesetih. Već je ta činjenica sasvim dovoljna ako tražimo uzroke govora mržnje koje ispitanici osećaju u javnosti, jer stalna mentalna priprema za novi konflikt drži permanentno podignute tenzije koje teško opterećuju društvo i drže ga u stanju nadraženosti.

Događaji koje su ispitanici naveli kao one koji služe za prenošenje govora mržnje o tome nedvosmisleno svedoče. Podsetimo se da u odgovorima dominiraju ratovi devedesetih i Drugi svetski rat, a od konkretnih događaja ili ličnosti Jasenovac, Bljesak, Oluja, Srebrenica, Košare, bombardovanje 1999, Ratko Mladić, Draža Mihailović, Kosovska bitka. Izuzev Srebrenice, svi navedeni događaji pripadaju modelu koji Alaida Asman naziva traumatični poraz. Od toga jedino odudara Srebrenica, ali je pitanje zbog čega je ona toliko prisutna, koju poruku nosi njeno naglašeno prisustvo u javnosti? Izvesno je da

je prvi cilj negiranje genocida. Ali, drugi cilj je pretnja, o čemu jasno govori nedavni grafit u Pančevu: „Pazaru novi Vukovaru, Sjenice druga Srebrenice“. Navijačke parole „Nož, žica, Srebrenica“ da i ne pominjemo. Ako je to tumačenje tačno onda je i Srebrenica deo istog narativa, onog koji poziva na revanš, samo ovog puta ne kao poraz već kao primer dobre prakse.

Ali, pored tog dubinskog modela preovlađujuće kulture sećanja, neki drugi odgovori u ovom upitniku upućuju i na to da za izbor ovih događaja postoji još jedan, banalniji, sasvim politički razlog. Radi se o odgovorima na pitanje protiv kojih naroda ili grupa je upućeno najviše poruka mržnje. Na ubedljivo prvom mestu su to Hrvati i Albanci. Uz njih tu su i Romi, što je izraz tradicionalnog rasizma. Zašto baš Hrvati i Albanci? Rekli biste da je to logično jer su oni neprijatelji iz poslednjih ratova. Ali, to nije tačno. Jer da su poslednji ratovi jedini faktor koji pokreće na govor mržnje onda bi se na toj listi nalazili i Bošnjaci, ili što bi se u ključu tradicionalnog panteona neprijatelja reklo – Turci. Ali njih uopšte nema. Nema, na primer, ni Slovenaca, a možemo lako da se setimo, a i analize pokazuju, da su upravo Slovenci bili ta prva meta ovdašnjeg govora mržnje, posebno 1989, posle skupa u Cankrajevom domu, vrlo široko prihvaćene akcije bojkota slovenačke robe i intenzivnog targetiranja ličnosti iz slovenačkog političkog vrha tih godina. Ali, to je sasvim zaboravljeno. Sa Slovincima je obračun završen.

Zbog toga možemo da zaključimo da je u javnom govoru u Srbiji izvršena selekcija neprijatelja i istorijskih događaja, da ono što se nalazi svuda oko nas nije tek slučajni izbor. U krajnjoj liniji, izbor „neprijatelja“ dokazano zavisi od trenutne političke situacije, a ne od „realne“ istorije. Hrvati i Albanci nisu tu zbog prethodnog rata, već zbog budućeg.

Da bi se spremnost na budući sukob održavala na visokom nivou nužna su sećanja na poraze. Kao što je utvrđeno u teoriji kulture sećanja porazi i žrtve su za mobilizaciju nacije daleko važniji od pobjeda i heroja, jer stvaraju empatiju prema sopstvenom narodu, homogenizuju ga. Poraz jača koheziju, jer kako je i Ernst Renan još krajem 19. veka rekao „patnja povezuje više nego radost“. Zbog toga snažno prisustvo u javnosti upravo događaja i poraza koje su ispitanici izdvojili ima funkciju održavanja tenzija i mržnje prema Hrvatima i Albancima, kao permanentne mobilizacije za drugo poluvreme, za revanš.

Fiksiranje neprijatelja i negovanje samoviktimizacije daju tu zapaljivu smesu koju ispitanici osećaju kao zagušenost nasiljem u javnoj sferi. Taj model sećanja koji Alaida Asman naziva traumatični poraz posebno je opasan po društvo jer insistira na traumi i stalno je obnavlja. Takvo sećanje parališe društvo, ne dozvoljava mu da iz poraza izađe već se i sam poziv da se iz njega izađe doživljava kao izdaja. Sećanje postaje deo traume, a jedini izlaz koji se nudi je osveta. Prema Asman, zarobljeno društvo gubi razvojnu mogućnost, zakopano je u prošlosti, gubi vezu s realnošću, opsednuto je svojim bolom koji stalno iznova mazohistički proživljava. U takvoj situaciji nasilje postaje inherentni deo

društva jer naboj frustracija i nemogućnost da se vidi izlaz stvaraju agresivnu atmosferu koju ispitanici vrlo precizno prepoznaju. Bez obzira da li je njeno prisustvo u javnosti organizovano ili spontano ovakvi rezultati istraživanja nedvosmisleno pokazuju da se nasilje sistematski gaji u javnoj sferi Srbije i to zbog sasvim konkretnih političkih, pa ako hoćete i teritorijalnih ciljeva. Ono nije rasuto, raspršeno u raznim pravcima i ka različitim metama, već jasno usmereno, uz upotrebu tačno onih poruka iz prošlosti koje mogu da izazovu najviše emocija, da najefikasnije mobilišu široku javnost. Drugim rečima, govor mržnje i podsticanje na nasilje je strogo kontrolisano. Pa da se vratimo na početak - da li to budi optimizam ili pesimizam?

MODELOVANJE NASILJA

dr Roberto Grujičić, dečji i adolescentni psihijatar, koautor podkasta Dva i po psihijatra

Kada govorimo o porastu nasilja u društvu, najčešće pomislimo na sporadične incidente kao što su fizički napadi, ubistva, javne pretnje, brutalnost u javnom govoru i slično. To je stoga što su ovo najvidljiviji, uznemirujući i medijski „atraktivni“ incidenti koji u nama izazivaju osećaj neprijatnosti. Samim tim ovakvi događaji često ostaju i ubeleženi u našem emocionalnom pamćenju kao uznemirujući ili potencijalno ugrožavajući događaji. Međutim, potrebno je imati na umu da ovakvi incidenti predstavljaju krajnji ishod jednog procesa koji često može trajati i decenijama.

Nalazi najnovijeg istraživanja sprovedenog u okviru projekta *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat? 2.0* govore ono što je bio i naš lični utisak tokom učešća na ovom projektu. Naime, kroz više radionica i razgovora s mladima stekli smo utisak koji je i istraživanjem potvrđen, a to je da je nasilje sve prisutnije i da je u pitanju sve prihvatljiviji način reagovanja. Iz razgovora s učesnicima fokus grupa, ali i iz kvantitativnih podataka, provlači se jedna ključna nit: nasilje se ne pojavljuje kao izbor, već kao psihološki odgovor na hroničnu frustraciju, strah i osećaj nemoći. Ovo viđamo i u kliničkom radu s decom i adolescentima: agresija kod njih nije primarni problem, već skoro pa isključivo sekundarni simptom. Često je reč o pokušaju regulacije preplavljujućih emocija koje mlada osoba nema kapacitet ili prigodnu tehniku da drugačije obradi. U fokus grupama, prvenstveno onim sastavljenim od mlađih učesnika, nasilje se ne opisuje samo kao mržnja, već kao bes, anksioznost, obeshrabrenost, pa čak i ravnodušnost. Grafiti, parole i govor mržnje postaju svojevrsni ventili, a nasilje prestaje da bude devijacija, ono postaje funkcionalno. Ono što zabrinjava jeste da se taj oblik „funkcionalnosti“ vremenom normalizuje. Ponavljanje nasilnih poruka dovodi do habituacije: ono što je nekada bilo šokantno danas prolazi neprimećeno.

Sam početak razvoja nasilja u društvenom kontekstu teško je identifikovati. Ipak, izvesno je da se radi o procesu koji se dugo pothranjuje, vremenom jača i čije se komponente često provlače ispod radara stručnjaka i opšte javnosti. Metaforički, sve faktore možemo predstaviti kao *pukotine* u društvu koje u početku deluju bezazleno i gotovo neprimetno, ali se vremenom šire, umnožavaju i međusobno povezuju, stvarajući strukturu u kojoj nasilje postaje prihvatljiv način reagovanja i ponašanja.

Prva pukotina, koja se javlja još u najranijem periodu ljudskog razvoja, jeste modelovanje nasilja. Modelovanje predstavlja proces implicitnog učenja kroz posmatranje ponašanja značajnih drugih tokom perioda odrastanja i predstavlja jedan od najdominantnijih načina učenja kroz iskustvo. Najpoznatija istraživanja u oblasti razvojne psihologije, a vezana upravo za modelovanje nasilnog ponašanja kod mladih, dolaze iz radova poznatog kanadskog psihologa Alberta Bandure. Eksperimenti koje je Bandura sprovodio šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka pokazali su da deca, nakon što posmatraju odrasle koji se ponašaju nasilno, sama počinju da ispoljavaju isto takvo ponašanje, čak i bez ikakvog podsticanja ili nagrade. Efekat je postajao jači kada takvo ponašanje ostaje nekažnjeno ili kada donosi kontrolu i moć. Posebno su se izdvajali uticaji nasilnog ponašanja značajnih odraslih ili autoriteta. Deca su u tim slučajevima ne samo češće imitirala nasilje, već su ga činila intenzivnije i sigurnije, jer autoritet šalje poruku da je takvo ponašanje legitimno i „dozvoljeno“. Važno je naglasiti da verbalne poruke i zabrane imaju znatno slabiji efekat od onoga što dete svakodnevno posmatra i u čemu učestvuje. U tom smislu, porast nasilja u društvu ne može se razumeti kao izolovani problem „problematičnih pojedinaca“, već kao razvojni i društveni ishod dugotrajnog izlaganja nasilnim modelima u porodici, institucijama, medijima i javnom prostoru.

Ljudi će često reći da su psihološki eksperimenti jedno, a stvaran život nešto sasvim drugo. U skladu s time, nameće mi se jedno pitanje: „Ako je javni prostor prezasićen govorom mržnje, ako se agresija isplati ili ostaje nekažnjena, da li mladi nasilje doživljavaju kao moralni problem, kao poželjno ponašanje ili tek kao deo svakodnevne realnosti?“. Za mene jedan od najupečatljivijih nalaza istraživanja sprovedenog u okviru ovog projekta jeste činjenica da se mladi često pominju kao „izvođači“ nasilnih poruka, ali retko kao njihovi stvarni autori. Učesnici fokus grupa više puta naglašavaju da deca ponavljaju ono što čuju u porodici, u medijima, na društvenim mrežama. To je izrazito važan momenat u sklopu ovdašnjeg dominantnog narativa koji odgovornost za porast nasilja pripisuje isključivo mladima.

Ukoliko se osvrnemo na društvene procese, spram pomenutih individualnih, jedna od prvih društvenih pukotina koja pothranjuje nasilje je normalizacija i racionalizacija verbalne agresije u svakodnevnoj interakciji. Neka od najčešćih pojava koje pronalazimo u svakodnevnom govoru je shvatanje uvrede kao iskaza „iskrenosti“, ili pretnji kao „burnijeg reagovanja“. To dovodi do skoro nevidljivog i postepenog pomeranja granice

prihvatljivog i produbljivanja problema. Kada se ovakav način govora odomaći (npr. tako što se dovoljno dugo ponavlja, opravdava i ne sankcioniše), tada verbalna agresija prestaje da se prepoznaje kao nasilje i počinje da se doživljava kao prihvatljiv, pa čak i očekivan način komunikacije. U celom procesu ne menja se samo kolektivno ponašanje već i uverenja šta je „previše“, a šta „normalno“. Posledično, verbalna agresija gubi status upozoravajućeg znaka i može postati uvod u ozbiljnije oblike nasilja. Jer društvo koje se kao „kuvana žaba“ dugo godina krčka u obilju uvreda, pretnji i ponižavanja, sigurno postaje manje osetljivo na eskalaciju nasilja i slabije reaguje na same nasilne činove.

Kao drugi značajan faktor izdvaja se i dehumanizacija, odnosno posmatranje osoba kroz brojke ili etikete. To radimo u momentima kada lepimo etikete kojima se delimo na „nas“ i „njih“, „branitelje“ ili „napadače“. U svetlu propagande, takve etikete lepe se s ciljem obezvređivanja, dehumanizacije ili podsmeha. Iz svetla sprovođenja masivnijeg nasilja, rekao bih da je ovo ključna tačka iz razloga što agresija postaje psihološki lakša jer više nije usmerena ka osobi, već ka neprijateljskoj kategoriji. Upravo u ovom segmentu uočavam i svojevrsni paradoks u nalazima Krokodilovog istraživanja gde su najmlađi često nosioci poruka nasilja, a stariji izvorište i podstrekivači istih. Posmatrajući kroz prizmu neprorađenih generacijskih trauma, ovaj paradoks može dobiti smisao. Naime, starije generacije su na Balkanu u ključnim razvojnim periodima izlagane najbrutalnijim oblicima nasilja, ratnoj propagandi i kolektivnim gubicima. Ova iskustva nisu mogla biti adekvatno obrađena i integrisana s obzirom na tadašnju neosvešćenu društvenu klimu i nerazvijene sisteme podrške. Takva postavka stvari dovodila je do toga da se ovakvi traumatski doživljaji proživljavaju kroz ćutanje, racionalizaciju i normalizaciju agresije. Ovi obrasci dalje prenose na mlađe generacije, najčešće kroz svakodnevni govor, narative o „drugima“, način na koji se objašnjavaju konflikti i opravdava agresija. Mladi tako postaju glasni nosioci nasilnih poruka koje nisu sami proizveli, već su ih preuzeli. Na taj način, nerazrešena trauma starijih generacija ne ostaje u prošlosti, već se transformiše u savremeni govor mržnje i društvene podele.

Svemu ovome pogoduje klima hroničnog osećaja nesigurnosti i ugroženosti koja se decenijama gaji na našim prostorima. Naime, osećaj nemoći, nepravde, nevidljivosti ili stalnog pritiska dovode do nagomilavanja frustracije i neispoljenog besa. Ukoliko ne postoje adekvatni mehanizmi za ispoljavanje nagomilanih emocija, agresija traži najbliži izlaz i to često pogrešan i usmeren na drugoga ili sebe. Kada svi ovi procesi traju jako dugo, a pritom mislim na godine i decenije života u ovakvoj klimi i kulturi, može doći do iscrpljivanja glavnog resursa za odbranu, odnosno do psihološke rezilijentnosti. U tom slučaju dolazi do najopasnije tačke u društvenom kontekstu, a to je ravnodušnost. U ovom stadijumu, čovek nasilje i agresiju shvata kao svoju svakodnevnicu koju prigrlji i na koju više ne reaguje. Nalazi ovog istraživanja me ohrabruju jer govore da mladi uprkos dugotrajnoj izloženosti nasilnim narativima i društvenim podelama, i dalje prepoznaju različite oblike nasilja. Štaviše, veliki broj njih ne ostaje ravnodušan, već na nasilje reaguje

osećajem nelagode, otpora i potrebe da se od takvih obrazaca distancira. To ukazuje na to da kapacitet za empatiju, moralnu procenu i društvenu odgovornost nije izgubljen. Upravo u toj spremnosti mladih da prepoznaju i imenuju problem leži mogućnost da se društvene pukotine ne produbljuju dalje, već da se postepeno saniraju.

Ako nasilje posmatramo kao monolitan fenomen (npr. bezbednosni ili moralni problem), velika je verovatnoća da nećemo u potpunosti razumeti gde mu je početak, a gde kraj. Nalazi ovog istraživanja, kao i višedecenijsko proučavanje nasilja, jasno pokazuju da se ono ne može objasniti jednim jedinstvenim faktorom. Nasilje nastaje u prostoru između neobrađenih emocija, oslabljenih institucija i problematičnih društvenih narativa. Rad s mladima i njihovim porodicama nas uči da se trajne promene ne dešavaju kroz zabrane i kritike, već kroz jačanje kapaciteta za razumevanje i emocionalnu regulaciju. To važi i za sistem jednog društva koji funkcioniše vrlo slično porodičnom sistemu. Ovaj tekst, kao i samo istraživanje, ne nude brza rešenja. Ali nude nešto možda važnije od toga - poziv da se zadržimo na neprijatnim pitanjima, da ne prihvatimo nasilje kao neminovnost i da nastavimo da istražujemo ono što se ne vidi na prvi pogled. Verujem da upravo na toj tački počinju stvarne promene.

PORODIČNO NASILJE, NASILJE NAD ŽENAMA I FEMICID

Nasilje u porodici predstavlja ozbiljan društveni problem koji zahteva pažnju i angažman svih članova zajednice, kako bi se obezbedili sigurnost i zaštita za žene i decu. Bez obzira na to da li su učesnice istraživanja doživele nasilje ili ne, njihov odgovor na pitanja o nasilju u porodici otkriva duboke i često zabrinjavajuće stavove koji oblikuju percepciju i reakcije na ovaj problem.

U okviru kvantitativnog anketnog istraživanja²³ pod nazivom *Zašto žene ne prijavljuju nasilje u porodici?* čiji su rezultati objavljeni marta 2023. godine, ispitanice su prvo odgovarale na pitanja koja su se ticala opštih stavova prema nasilju u porodici, posebno u vezi s prijavljivanjem nasilja i ulogom institucija. Lična uverenja i stavovi prema nasilju u porodici mereni su kroz setove tvrdnji koje su služile kao indikatori za različite aspekte ove problematike. Jedan od ključnih pokazatelja su stavovi prema seksualnom nasilju. Mnoge žene izražavaju zabrinjavajuće uverenje da je „silovana žena ili devojka

23 <https://www.undp.org/sr/serbia/publications/zasto-zene-ne-prijavljuju-nasilje-u-porodici-rezultati-istrazivanja> - Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta „Integrisani odgovor na nasilje nad ženama i devojkicama u Srbiji III“, koji, uz podršku Vlade Švedske i u partnerstvu sa Vladom Republike Srbije, zajednički sprovode UNICEF, UN Women, UNFPA i UNDP.

često manje ili više sama kriva što se našla u takvoj situaciji". Ova izjava odražava duboko ukorenjene predrasude i stigmatu koja okružuje žrtve nasilja, što dodatno otežava prijavljivanje nasilja. Takva razmišljanja ukazuju na to da mnoge žene ne smatraju sebe aktivnim subjektima sopstvenih života, već optužuju sebe ili okolinu, što dovodi do ponovne viktimizacije. Takođe, stavovi o zaštiti porodične časti igraju značajnu ulogu u tome zašto žene ne prijavljuju nasilje. Na primer, izreke poput one da „žene ili devojke ne bi trebalo da prijave nasilje u porodici, jer tako štite dostojanstvo porodice” sugerišu da postoje očekivanja koja žene imaju u vezama i situacijama u kojima su zlostavljane. Ovaj koncept časti i stigme često ih sprečava u nastojanju da potraže pravdu, jer strahuju od sramote i osude. Izjavama poput „problem nasilja treba prvo pokušati rešiti unutar porodice, a tek ako je to nemoguće, treba ga prijaviti nadležnima” dodatno se naglašava ideja da je porodica primarni prostor za rešavanje problema, bez obzira na nivo nasilja. Ovakvi stavovi smanjuju hitnost situacije i obeshrabruju žrtve da se oslobode nasilnih partnera. Na kraju, razmatranje prava partnera na primenu nasilja je još jedan alarmantan aspekt. Mnoge ispitanice složile su se s tvrdnjom da „postoje situacije kada muškarac ima pravo da udari svoju ženu i kada je to opravdano”. Ovaj ubičajeni narativ dodatno obeshrabruje žene u potrazi za sopstvenim pravima i zaštitom.

Nasilje nad ženama u Srbiji manifestuje se kroz društvene norme koje normalizuju nasilje, institucije koje ne prepoznaju i ne reaguju na rizik, te javni prostor u kome žene koje se bore za promene bivaju izložene dodatnim oblicima pritiska i nasilja.

Podaci CeSID-ovog istraživanja iz 2022. godine²⁴ pokazuju da društvena percepcija nasilja u porodici uveliko oblikuje spremnost žrtava na prijavu. Samo oko jedna trećina žena otvoreno ne odobrava nasilje; 49,4% iskazuje nizak nivo odbacivanja, dok značajan deo zauzima neutralne ili čak opravdavajuće stavove. Mnoge žrtve prihvataju narative samokrivljenja i čuvanja porodičnog dostojanstva: 73% smatra da samo ozbiljne fizičke povrede opravdavaju prijavu, a 64% ističe zlostavljanje dece kao glavni razlog za intervenciju. Glavne prepreke su jasno definisane: strah od nasilnika (75%), sramota (51%), nedostatak sigurnih opcija (50%) i ekonomska zavisnost. Samo 28% žena bi se prvo obratilo institucijama (policija), dok 38% traži podršku kod porodice i prijatelja. Poverenje u institucije je u većini slučajeva srednje (72,1%); 17,5% ima visoko, a 10,5% nisko poverenje. Ova kombinacija straha, stigme i ograničene institucionalne podrške stvara visoke pragove prijavljivanja i dovodi do toga da mnoge oblike nasilja (psihološko, seksualno, ekonomsko) žrtve ne prepoznaju ili ne smatraju dovoljnim za intervenciju.

24 CeSID, *Istraživanje o neprijavlivanju nasilja u porodici*, terensko istraživanje i kvalitativni intervjui, realizovano 10.11. – 05.12.2022, reprezentativni uzorak n = 1.004

Podaci za 2025.²⁵ pokazuju najmanje 14 ubijenih žena (8 od strane sadašnjih ili bivših partnera; 4 od sinova; 1 od unuka; 1 od progonitelja). Skoro polovina žrtava (6) prethodno je prijavljivala nasilje; najmanje tri slučaja su bila višestruko prijavljivana. Iste godine zabeleženo je najmanje 10 pokušaja femicida, što ukazuje na to da bi broj smrtnih ishoda mogao biti veći bez uspešnih intervencija. Petorica počilaca ranije su pritvarana i/ili osuđivana za nasilje, a jedan je, osim ubistva partnerke, ubio i sedmogodišnje dete. Starosna slika pokazuje da su žene starije od 46 godina posebno ugrožene (11/14). Metode ubistava: 9 nožem, 1 nelegalnim pištoljem, 2 pretučene do smrti, 2 udavljene. U najmanje pet slučajeva postojali su jasni pokazatelji visokog rizika (pretnje oružjem, ranija davljenja, iskazivanje nasilničkog ponašanja), ali su institucije često prelazile preko tih signala – usled nedoslednog izricanja pritvora, olakog korišćenja kućnog zatvora, neizricanja zabrana prilaska i neadekvatnog nadzora tokom viđanja s maloletnom decom. Visoki savet sudstva nije dosledno istraživao odgovornost sudija koje su donosile takve odluke.

Grupe za koordinaciju i saradnju, predviđene za multidisciplinarno reagovanje u slučajevima visokog rizika, funkcionišu nedosledno. Zabeleženi su slučajevi simuliranja sastanaka tako što tužioci donose odluke bez prisustva policije i centra za socijalni rad, a kasnije se potpisuju unapred pripremljeni zapisnici. Grupe ne pozivaju žrtve visokog rizika na izradu individualnih planova zaštite, ne prate povratak učinilaca iz zatvora, ne proveravaju pristup nelegalnom oružju niti ranije ozbiljne pretnje (davljenja). Nedostatak imenovanih koordinatora u višim tužilaštvima i nepostojanje sistemskog praćenja rizika dodatno kompromituju prevenciju.

Istraživanje Femplatza „Između megafona i tišine“ (2024/25)²⁶ koje je obuhvatilo 170 učesnica iz različitih gradova (Beograd, Novi Sad, Niš, Leskovac, Pančevo, Vršac, Kraljevo, Novi Pazar) pokazuje da su žene često u prvim redovima društvenih promena. Motivacije uključuju odgovornost prema deci i mladima, borbu protiv korupcije, solidarnost i osećaj pravde. Aktivizam daje osećaj emancipacije i pomeranja granica. Solidarnost se ispoljava kroz neformalne mreže podrške, redarsku službu, prvu pomoć, logistiku (hrana, higijena) i međusobnu zaštitu, uključujući međuveršku i međugeneracijsku podršku. **Istovremeno, protesti su postali novo polje izloženosti: između novembra 2024. i septembra 2025. zabeleženo je 48 incidenata koji su uključili 71 ženu.** Čak 73% pogođenih pretrpelo je lakše ili teže fizičke povrede **često višestrukih vrsta nasilja istovremeno: fizičkog, seksualnog, psihološkog i digitalnog.**

25 Evidencije i izveštaji o femicidima i pokušajima femicida u Srbiji, 2025 (medijski izveštaji, nezavisne evidencije organizacija za prava žena) https://www.womenngo.org.rs/vesti/2440-saopštenje-i-poziv-za-medije-i-javnost-sprecimo-femicid-zajedno#_ftn1

26 Istraživanje *Između megafona i tišine: žene u borbi za promene*, terenski rad 2024/25 (170 učesnica, dubinski intervjui, fokus grupe, baza incidenata) https://femplatz.org/library/publications/2025-11_Protesti_Istrazivanje.pdf

Policijske intervencije uključivale su prekomernu upotrebu sile (pendreci, bacanja na tlo), invazivne pretese, udare, povlačenja te verbalne i seksualne pretnje; žene izveštavaju i o ponižavajućim praksama kao što su skidanje do gole kože prilikom privođenja. Digitalno nasilje – deljenje intimnih snimaka i ličnih podataka, dobijanje pretnji smrću – prolongira traumu i služi kao sredstvo diskreditovanja i zastrašivanja.

Nepostupanje nadležnih tela, nepostojanje sistematskog registrovanja incidenata i izostanak javne osude čine da rodno zasnovano nasilje prema ženama na protestima bude normalizovano. Institucije koje bi trebalo da štite i procesuiraju nasilje često ignorišu slučajeve ili ih minimalizuju. Takav obrazac je prisutan i u porodičnim slučajevima, od neadekvatnog reagovanja policije do sudskih odluka koje zanemaruju rizike.

Tokom javne rasprave o **Nacrtu izmena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici krajem novembra i početkom decembra prošle godine**, Autonomni ženski centar (AŽC)²⁷ podržao je usklađivanje s Reformskom agendom i evropskim standardima (Konvencija Saveta Evrope, Direktive EU 2012/29 i 2024/1385) predlažući niz konkretnih rešenja: obavezno popunjavanje posebne liste rizika za svaku žrtvu, proširenje nadležnosti grupa za koordinaciju da uključe slučajeve učinilaca u bekstvu, bolnicama ili nakon otpusta iz zatvora; obavezno pravovremeno obaveštavanje žrtve prilikom otpusta osuđenika; uvođenje dodatnih faktora rizika u procenu (pretnja oružjem, davljenje, kontrola, kršenje mera zaštite), dostava rešenja o produženju hitnih mera preko Portala e-uprave te obaveza viših javnih tužilaštava da imenuju koordinatora za doslednu primenu mera.

U Srbiji postoji potreba za dubokom promenom u društvenoj svesti o nasilju u porodici. Obrazovanje i podizanje svesti o pravima žrtava, važnost prijavljivanja nasilja, kao i razbijanje mitova o „krivici“ žrtava su od krucijalnog značaja. Samo kroz promenu ovih duboko ukorenjenih stavova možemo stvoriti okruženje u kojem će žene osećati sigurnost da prijave nasilje bez straha od osude ili stigme. Podrška institucionalne mreže, koja je osnažena razumevanjem i empatijom, takođe igra ključnu ulogu u stvaranju sigurnijeg prostora za žrtve. Primenjujući efikasne mehanizme zaštite, društvo će pokazati da ceni i poštuje život svake žene, omogućavajući im da se oslobode nasilja i trauma koje ih prate. Neprijavlivanje porodičnog nasilja, institucionalni propusti i nasilje nad aktivistkinjama nisu izolovani problemi, već jedna od manifestacija duboke sistemske krize. Ako društvo i država ne prepoznaju i ne deluju koordinisano, šansa da se spreče novi gubici života ostaje ugrožena.

27 Autonomni ženski centar (AŽC), komentari i predlozi na Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, javna rasprava 12.11.–02.12.2025. <https://preugovor.org/Vesti/1945/Od-vlasti-koja-urusava-ustavni-poredak-ne-mogu-se.shtml>

KULTURA NASILJA: ODNOS DIREKTNOG I STRUKTURNOG NASILJA IZ FEMINISTIČKE PERSPEKTIVE

Lara Končar, antropološkinja, istraživačica i saradnica Centra za ženske studije u Beogradu

Kada je stigao poziv da napišem esej u okviru istraživačkog projekta *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat? 2.0* - rezultati istraživanja i analiza skrivenog uticaja na porast nasilja u društvu u Srbiji, kao istraživačici, antropološkinji i feministkinji, osnovni cilj mi je bio da kroz ovaj tekst pokažem značaj feminističke perspektive za razumevanje „nevidljivih“, „skrivenih“ oblika, uticaja i posledica nasilja, te je iz tog razloga kao posebna tema u okviru sprovedenih anketa i fokus grupa izdvojeno i pitanje nasilja nad ženama i lgbtiq+ zajednicom u savremenoj Srbiji. Prema rezultatima obrađenih podataka, 52,1% ispitanica i ispitanika koji su učestvovali u anketi smatra da vandalizovanje zidova porukama mržnje utiče na porast nasilja nad ženama, 83,5% smatra da političari utiču na porast nasilja nad ženama, a 80,7% ispitanih smatra da isti uticaj imaju i mediji. U tom smislu, *uloga političara i medija* u proizvodnji i reprodukciji nacionalističkih, partijarhalnih, mizoginih, šovinističkih i seksističkih normi, vrednosti i ideologija ostaje nedvosmisleno značajna za razumevanje (porasta) nasilja u kontekstu savremenog društva u Srbiji. Kako učesnice i učesnici istraživanja objašnjavaju, ona se prepoznaje kroz diskurse kojima se proizvode i reprodukuju negativne predstave o ženama u vidu ponižavajućih izjava političara, i putem medijskih sadržaja; kroz relativizaciju problema nasilja nad ženama i drugih vidova socio-ekonomskih nejednakosti u javnom diskursu; u okvirima javnih i institucionalnih politika (odnosno, odsustvo istih) a koje se tiču pitanja rodne ravnopravnosti i problema rodno zasnovanog nasilja. S druge strane, u fokus grupama, kazivačice i kazivači ističu da je govor mržnje najviše usmeren prema Romima, Hrvatima, Albancima, Mađarima, studentima koji učestvuju u aktuelnim protestima, i lgbtiq+ zajednici. Kao posebno izdvojeni pronalaze se oni grafiti/natpisi/slogani koji imaju preneseno ili doslovno značenje s ciljem kreiranja negativnih konotacija, podsticanja nasilja, netrpeljivosti i govora mržnje prema različitim rodnim, nacionalnim i etničkim grupama, a neki od primera izdvojeni u istraživanju su: „Aco Šiptare“, „Vučiću pederu“, „Rektalni đokica“, „Analni rektor“, „Smrt pederima“, „Eto šta smo doživeli da jedna kurvetina zajebava predsednika države“ (O Dijani Hrki), „Ustaše“, i slično. Ili kako jedan_a od učesnika_ca u fokus grupama objašnjava: „Prema Romima i lgbt najviše je mržnje upućeno, a sada i prema studentima, jer oni svi kvare tu sliku države i nacije koju oni [vlast] žele da održe“.

Međutim, ono što je posebno privuklo moju pažnju jeste podatak da 30,6% učesnica i učesnika ankete *nije sigurno* da li vandalizovanje zidova porukama mržnje utiče na porast nasilja nad ženama. Jedno od objašnjenja može biti to da veza između sadržaja na zidovima i položaja žena, kao i drugih društvenih grupa, ukoliko eksplicitno nije istaknuta (kao u primerima grafita o Mariji Lukić ili protiv lgbtiq+ zajednice) – ne mora biti očita. Da navedem dva suprotstavljena primera o nevidljivosti ove veze. S jedne strane, murali posvećeni Ratku Mladiću nisu pitanje „lika i dela“ konkretne ličnosti u novijoj istoriji već opravdanje i legitimizacija desničarskih vrednosti, narativa i politika kojima se negiraju počinjeni ratni zločini, genocid, nasilje nad ženama i različitim etničkim i nacionalnim grupama. O tome da njegov mural sa sobom nosi određena značenja i konotacije, jasno govori i jedna u nizu reakcija feminističkog pokreta u 2021. godini kada je aktivistkinja Aida Ćorović, u znak protesta veličanja ratnih zločina i onih koji su učestvovali u njima, jajima gađala mural Ratka Mladića u Beogradu, a što je rezultovalo policijskom represijom i sudskim postupkom koji je vođen protiv aktivistkinja. S druge strane, murali posvećeni izuzetnim ženama oslikani u saradnji s domaćim umetnicama i umetnicima širom gradova u Srbiji, među kojima se nalaze Mitra Mitrović, Jelisaveta Načić, i dr., takođe nisu samo vizuelne predstave žena koje su se borile za prostore i pozicije u društvu i istoriji – već politički projekat kojim se neguju progresivne, emancipatorske, feminističke, mirovne i antifašističke ideje²⁸. Drugim rečima, murali/grafiti/natpisi/slogani nisu samo alat kojim se prenose političke i društvene poruke, već predstavljaju prostore sukoba i pregovaranja oko značenja, interpretacija, normi, vrednosti i ideologija koje se podstiču u jednoj kulturi i društvu. Živopisan primer, kako jedan natpis na zidu može (p)ostati označitelj za čitavu društveno-političku grupu i izraz političkog stava, jeste natpis „Ćaci u školu“ koji je osvanuo na ulazu u gimnaziju „Jovan Jovanović Zmaj“ u Novom Sadu, tokom protesta studenata i maturanata za koje je okidač bio pad nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu 2024. godine, a kada je poginulo 16 osoba. Naime, usled jedne gramatičke greške autora_ke grafita, gde je slovo „Ć“ napisano umesto slova „Đ“, rođen je novi označitelj za nosioce vlasti i one koji ih podržavaju, široko rasprostanjen u popularnoj kulturi i političkom diskursu u regionu – Ćaci.

Ono što želim da pokažem jeste na koje načine „kultura nasilja“ oblikuje i konstituiše diskurse kojima se internalizuju i legitimizuju prakse direktnog i strukturnog nasilja u savremenom društvu, a to znači razumeti društvene, kulturne, političke i ekonomske *uslove* koji omogućavaju proizvodnju i reprodukciju nasilja prema različitim društvenim grupama. Za pojašnjenje ovog koncepta posebno se smatraju značajnim uvidi sociologa Johana Galtunga koji pod „kulturom nasilja“ podrazumeva određene aspekte kulture, simbolički svet našeg postojanja – oličene u religiji i ideologiji, jeziku i umetnosti, empirijskim i formalnim naukama – koji se mogu koristiti za opravdanje i/ili legitimizaciju direktnog i/

28 Više o projektu *Izuzetne žene Srbije* dostupno na: <https://www.zenskestudie.edu.rs/izuzetne-zene-srbije/>

ili strukturnog (sistemskog) nasilja. Osnovni nivo razumevanja „kulture nasilja“ jeste to da uvek govorimo o *aspektima kulture*, a ne o „nasilnim kulturama“. U antropološkom smislu, kulture se ne mogu posmatrati kao totaliteti, niti homogeni entiteti, te stoga ni ne može postojati nešto što bismo nazvali „nasilnom kulturom“²⁹. Drugi značajan nivo jeste taj da su nosioci „kulture nasilja“ dominantno oni akteri i institucije koji imaju društvenu, kulturnu, političku i/ili ekonomsku moć – vlade, crkva, različite vrste elita, vojska, korporacije i dr., te stoga ni ne čudi da se u rezultatima ovog istraživanja upravo političari, pripadnici crkvenih institucija i policije, navijačke i druge desničarske grupe, kao i mediji, smatraju jednim od ključnih aktera zaslužnih za (p)održavanje kulture nasilja i porast nacionalizma u društvu. Treći, i najznačajniji nivo, jeste razumevanje konceptata „direktnog“ i „strukturnog“ nasilja i njihove među-uslovljenosti, koji se u javnim diskursima neretko posmatraju odvojeno. Naime, dok su direktni oblici nasilja uglavnom očitii (kao što je to slučaj u primeru fizičkog nasilja) – strukturni oblici nasilja uglavnom ostaju nevidljivi, odnosno neprepoznati. Urušavanje nadstrešnice u Novom Sadu predstavlja svojevrsan primer strukturnog nasilja a čija je posledica, usled sistemske nebrige i profitno vođenih projekata uobličjenih korupcijom – direktno nasilje, smrt 16 osoba. Poseban nivo (klasne) analize predstavlja i to da se pod nadstrešnicom nisu zatekli oni koji imaju političku i ekonomsku moć, već pripadnici i pripadnice „srednje“ i „niže“ klase, uglavnom žene, deca, mladi i stariji, a koji se i dominantno koriste javnim transportom. Ili, da pitanju međupovezanosti direktnog i strukturnog nasilja pridemo „s druge strane“, za savremeni kontekst jednako su važni primeri direktnog nasilja kao što su slučajevi femicida i događaj u O.Š. „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu. Zajedničko ovim primerima jeste to da se problemi porodično-partnerskog i vršnjačkog nasilja, koji su imali smrtnu ishodu, smeštaju u domen tragedije (a isti narativ je korišćen i u slučaju pada nadstrešnice), gde se počinjeno nasilje razume samo u okvirima psiholoških objašnjenja – kada se ponašanje nasilnika i odnosa prema žrtvama relativizuje a ubistvo posmatra kao izolovani slučaj, umesto kao posledica strukturnog nasilja. Ili, preciznije napisano, svaki vid direktnog nasilja oblikovan je i konstituisan društvenim, ekonomskim, kulturnim i političkim uslovima i okolnostima koji su podstakli, ili barem omogućili, to da nečiji život/telo/dostojanstvo/pravo mogu biti ugroženi.

Konačno, da bi se razumeo ovaj odnos, neophodno je i objasniti vezu kulture nasilja, direktnog i strukturnog nasilja. Kako Galtung navodi, kultura nasilja čini da direktno i strukturno nasilje izgledaju „ispravno“, odnosno „kao nešto što nije pogrešno“, kada čin direktnog nasilja i činjenica o uslovima koje proizvodi strukturno nasilje bivaju legitimizovani i prihvaćeni u društvu. Ovu vezu Galtung naziva „trouglom nasilja“, gde nasilje može započeti u bilo kom uglu ovog trougla: simboličkom svetu, kao direktno ili sistemsko nasilje i, potom, biva preneseno u ostale uglove, odnosno ispoljeno kroz druge vidove nasilja. Za pojašnjenje ove međupovezanosti različitih vidova nasilja,

29 Naime, stavovi i tvrdnje da su neke kulture same po sebi „nasilne“ uglavnom je rezultat kolonijalističkih i imperijalističkih pogleda na društva koja se smatraju „primitivnim“ i „necivilizovanim“, a neretko je posledica zapadnocentričnih pogleda na Drugog i drugost.

jedan od primera može biti pitanje reproduktivnih prava žena, a koje je istaknuto i u nekolicini objašnjenja u sprovedenoj anketi. Prvo, zabrana abortusa je vid strukturnog nasilja: kada državne, religijske i političke grupe nastoje da institucionalizuju zabranu abortusa u zakonima i politikama, ako ne eksplicitno a onda barem implicitno – kroz, na primer, mehanizme i strategije populacionih politika. Nedostupnost ovog medicinskog zahvata (p)ostaje poseban strukturni problem kada se u obzir uzme socio-ekonomski status žena i uslovi u kojima se nalaze: njihov prekarni položaj unutar tržišta rada, različiti vidovi ekonomske i društvene zavisnosti, kao i sveopšta nedostupnost usluga iz sistema zdravstvene i socijalne zaštite. Navedeni uslovi, nadalje, dovode do toga da abortus ne može biti dostupan svim „klasama“ žena, da se sužavaju prostori u kojima se može obaviti ovaj medicinski zahvat, te da se kreiraju neregulisana tržišta koja se tiču reproduktivnih prava žena, a što za posledicu može imati direktno nasilje: ugrožavanje života, tela i zdravlja žena. I poslednje, da bi ove prakse, mehanizmi i strategije bili legitimisani u određenom socio-kulturnom kontekstu, razni desničarski i populistički akteri kao što su, na primer, „pro-life“ grupe i antirodni pokreti, proizvešće čitave narative i ikonografiju o „tradicionalnim vrednostima“ kojima se žene podstiču na rađanje a abortus naziva ubistvom, gde oduzimanje prava ženama postaje normalizovano s ciljem da bude i u potpunosti institucionalizovano.

U skladu s obimom teksta, navedeni prikaz je, naravno, pojednostavljen. Poseban, i ključan, nivo analize bio bi onaj koji detaljno pokazuje kako neoliberalne, kapitalističke, nacionalističke i patrijarhalne vrednosti i ideologije uvek idu „ruku pod ruku“, te da se u centru ove veze neizostavno nalaze različiti vidovi nasilja i eksploatacije. U krajnjoj liniji, Galtungovi uvidi upravo o tome i govore. Primer „trougla nasilja“, ipak, dobro razrešava pitanje koje je istaknuto na samom početku teksta i koje se kroz rezultate istraživanja stidljivo nametnulo, a to je: „Kako razumeti vezu između jednog grafita na zidu i položaja žena u savremenom društvu u Srbiji?“. Naime, kroz ovaj model moguće je objasniti čitav ciklus i proces nasilja u svim njegovim uglovima – od poznatog grafita/slogana „Abortus je ubistvo“ do ugrožavanja života, zdravlja i tela žena čija posledica može biti i smrt.

Korišćena literatura:

- Bobičić, Nađa, i Marijana Stojčić. 2023. *Antirodni diskurs u medijima u Srbiji*, *CM: Communication and Media* 18(53): 3-31.
- Hercigonja, Srđan, i Milena Berić. 2023. *Rezultati istraživanja i analiza skrivenog uticaja na porast nasilja u društvu u Srbiji*. Udruženje Krokodil: Beograd.
- Johan Galtung. 1969. *Violence, Peace, and Peace Research*, *Journal of Peace Research* 6(3):167-191
- Johan, Galtung. 1990. *Cultural Violence*, *Journal of Peace Research* 27(3): 291-305.

OD GRAFITA NA ULICI DO ZIDOVA DRUŠTVENIH MREŽA - GOVOR MRŽNJE U JAVNOM PROSTORU

dr Ana Mirković, direktorka i suosnivačica Instituta za digitalne komunikacije

Govor mržnje na zidovima društvenih mreža

Rezultati istraživanja sprovedenog 2025. godine u okviru projekta *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat? 2.0* pokazuju da je visok procenat ispitanika primetio da govor mržnje najviše dolazi s društvenih mreža (41,3 odsto) i iz medija (35,4 odsto). Zbog toga je moj fokus usmeren na razumevanje samog fenomena, načina na koji se govor mržnje kreira, njegovih implikacija po društvo i pojedinca, kao i mehanizama prevencije i borbe protiv ovog, za društva koja teže demokratskim vrednostima, izuzetno toksičnog komunikacijskog trenda.

Pojam *govor mržnje* definisan je veoma široko u različitim zakonima i kodeksima, ali nijedna formalna definicija ne može u potpunosti obuhvatiti sve oblike medijskih sadržaja i komunikacijskih praksi koje spadaju pod ovaj fenomen. U svakodnevnom jeziku, govor mržnje najčešće se koristi za opis poruka koje nose i podstiču negativne emocije (agresija, bes, pretnje i omalovažavanje) usmerene ka pojedincima, društvenim grupama, pa čak i institucijama. U godini realizacije ovog istraživanja, u Srbiji se to jasno moglo videti kroz kampanje targetiranja mladih (đaka i studenata), aktivista, novinara i građana koji javno izražavaju neslaganje s politikama vlasti, gde se kritika pretvorila u etiketiranje, diskreditaciju i dehumanizaciju. Dok nacionalni zakonski okviri nude relativno precizne smernice, a društvene mreže i internet platforme razvijaju sopstvene mehanizme regulacije, prilagođene dinamičnoj i viralnoj prirodi digitalne komunikacije, u stvarnosti se ne može primetiti uticaj toga - govor mržnje je postao toliko dominantan, preplavljujuć i uzmenirujuć za svakog korisnika.

Govor mržnje nije nov fenomen, niti je nastao s društvenim mrežama. Nekada su se te poruke ispisivale po zidovima zgrada, podvožnjacima i školskim dvorištima - i ostajale su tu dugo kao trag i svedočanstvo besa, straha i potrebe da se neko obeleži i isključi iz društvene zajednice. Ti grafiti su uvek bili poruke dominacije, jasni signali o tome ko pripada „nama“, a ko je označen kao „neprijatelj“. Danas su se ti isti obrasci ponašanja preselili iz fizičkog u digitalni prostor, s ulica na ekrane, s betona na zidove društvenih mreža. Umesto spreja, koriste se kompromitujuće fotografije i video sadržaji (često i AI generisani), emotikoni, mimovi, naslovne strane tabloida i koordinisane kampanje na mrežama. Iako je cilj uvek isti - diskreditovati,

zastrašiti i učutkati, razlika je u tome što poruke mržnje u digitalnom prostoru više ne ostaju lokalne ni prolazne. Umesto slanja poruka s jednog jedinog zida ljudima iz komšiluka, one postaju vidljive hiljadama ljudi, umnožavaju se deljenjem i dobijaju novi život kroz komentare, reakcije i algoritamsko rangiranje. Tako se, na primer, uvredljivi narativi o studentima koji se bore za slobodu i pravdu i o građanima koji učestvuju u javnim okupljanjima, ne zadržavaju na pojedinačnim objavama, već se pretvaraju u šire medijske kampanje koje oblikuju percepciju javnosti. Kao i grafiti, digitalne poruke često nastaju impulsivno, ali za razliku od poruka na zidovima, one ostaju trajno dostupne i imaju dugoročniji društveni uticaj. Na taj način, govor mržnje s ulice prelazi u svakodnevnu komunikaciju i postaje deo javnog diskursa koji utiče na odnose među ljudima, političku kulturu i osećaj bezbednosti u društvu.

Da bismo razumeli govor mržnje u digitalnom okruženju, neophodno je sagledati kako se komunikacijski obrasci prelivaju između različitih sfera društvenog života. Negativni obrasci se neprestano prenose iz analognog prostora (politički govori, televizijske emisije, tabloidi i javni nastupi) u digitalni svet i obrnuto, pri čemu se njihovi efekti međusobno pojačavaju. Kada je javni diskurs obeležen etiketiranjem, agresijom i podelama na „ispravne“ i „pogrešne“, takav način komunikacije postaje društveno prihvatljiv i lako se prenosi na društvene mreže. Istovremeno, normalizacija govora mržnje na platformama olakšava njegovo prisustvo u svakodnevnom životu, u porodici, školi, na poslu i ulici, u šta je svako od nas mogao i lično da se uveri.

Još jedna dimenzija digitalne komunikacije je da komunikacija putem ekrana dodatno pojačava emocionalni naboj komunikacije, naročito bes i frustraciju, koji se zatim prenose u realne društvene odnose. Dominantni stereotipi, predrasude i obrasci govora iz šireg društva reflektuju se i u onlajn komunikaciji, dok anonimnost i mogućnost skrivanja identiteta podstiču korisnike da izraze stavove koje u direktnom kontaktu često ne bi. Rezultat je intenzivniji, vidljiviji i masovno dostupniji govor mržnje, čiji se društveni efekti time dodatno produbljuju.

Dakle, u pitanju je fenomen koji je neraskidivo povezan s diskriminacijom, neprijateljstvom i nasiljem usmerenim prema određenim društvenim grupama, a odražava i postojeće nejednakosti i odnose moći, označavajući pojedine zajednice kao „opasne“, „nepoželjne“ i „nelegitimne“. U Srbiji se to, između ostalog, vidi kroz targetiranje svih onih koje režim označi kao neistomišljenike koji se često predstavljaju kao pretnja stabilnosti, poretku i nacionalnim interesima. Ispitanici prepoznaju tu odgovornost političara u proizvodnji i širenju govora mržnje, pa čak 68 odsto njih smatra da je sam fenomen najopasniji kada dolazi od nosioca državnih funkcija. Svaki put kada su oni izvor mržnje, kada agresivno prenose poruke netrpeljivosti prema onima s kojima se ne slažu, doprinose normalizaciji govora mržnje i daju mu legitimitet.

Iako mediji treba da imaju važnu društvenu ulogu u promociji jednakosti, slobode i ljudskih prava, u praksi oni često, pod pritiskom političkih, ideoloških i komercijalnih interesa, daju

prednost senzacionalističkim i polarizujućim sadržajima. Da je to veoma opasno smatra čak 68,4 odsto ispitanika u našem istraživanju. Narativ jednog društva u velikoj meri zavisi od komunikacije koja dolazi iz dominantnih i najuticajnijih medija. Oni ne samo da informišu, već oblikuju vrednosti, norme i granice prihvatljivog javnog govora. U uslovima pojačane konkurencije i borbe za pažnju publike, emocionalni naboj poruka postaje sve izraženiji, dok se profesionalni standardi i etička pravila često potiskuju u drugi plan. Zbog toga govor mržnje sve ređe ostaje izuzetak, a sve češće postaje uobičajeni deo političke i javne komunikacije, direktno utičući na pad kvaliteta dijaloga i normalizaciju agresivnog, podeljenog i netolerantnog društvenog ambijenta.

U širem društvenom kontekstu, govor mržnje predstavlja složen izazov koji prevazilazi okvire pojedinačnih platformi, institucija i regulatornih mehanizama. Svako ko učestvuje u javnoj komunikaciji postaje deo procesa oblikovanja javnog diskursa. Reči, stavovi i način izražavanja svakog pojedinca mogu doprineti normalizaciji agresije i netolerancije, podjednako kao i jačanju kulture dijaloga, solidarnosti i međusobnog uvažavanja.

Psihološki i komunikacijski kontekst govora mržnje

Govor mržnje ne nastaje niotkuda, on je odraz odnosa moći, dominantnih vrednosti i odluka većine, često vođenih emocijama više nego argumentima. U takvom okruženju, oni koji se razlikuju i misle drugačije postaju „drugi“, „protivnici“ i „neistomišljenici“, a u našem društvu dobijaju i mnogo teže etikete i kvalifikacije - „ustaše“, „blokaderi“, pa i „štokaderi“. Iako se sam termin na prvi pogled vezuje za reči, govor mržnje danas obuhvata mnogo više - tekstove, slike, video-zapise, audio snimke i raznovrsne medijske formate, pa je i uticaj na pažnju ljudi jači, kompleksniji i donosi mnogo više uznemirenja. Dakle, kada danas analiziramo sam fenomen govora mržnje, moramo imati u vidu raznovrsnost kanala, pa prirodu i ton poruka netrpeljivosti i agresije koje lakše nego ikada ranije utiču na oblikovanje stavova, ponašanja i emocija ljudi, a sve to kroz suptilne i sofisticirane metode koje imaju jedan cilj - isključivanje i dehumanizaciju.

Društvene mreže, vođene „ekonomijom pažnje“, favorizuju sadržaje koji, poput govora mržnje, izazivaju jake emocije kao što su bes, frustracija, mržnja. Čak je Oksfordski rečnik za reč 2025. godine proglasio izraz “Rage bait” koji označava sadržaj namerno osmišljen da izazove snažne negativne emocije (pre svega bes, ogorčenje i zgražavanje) kako bi podstakao masovno reagovanje, komentarisanje i deljenje, naročito na društvenim mrežama. Umesto informisanja i dijaloga, cilj takvog sadržaja je pažnja, dok se polarizacija i konflikt koriste kao sredstvo za veću vidljivost.

Posledice kreiranja mržnje, netrpeljivosti i konflikata su ozbiljne, brzo prelaze iz digitalnog u stvarni svet, a kada je govor mržnje usmeren prema manjinskim zajednicama (poput LGBTQ osoba, migranata, Roma, nacionalnih i etničkih manjina i verskih zajednica koje nemaju ravnopravan pristup medijima) dovodi do njihove dehumanizacije, pa se agresija prema njima

polako normalizuje u svakodnevnom životu. Duboko usađeni stereotipi i predrasude dodatno jačaju ove poruke, dopuštajući govoru mržnje da postane trajni i vidljivi deo kako digitalnog, tako i analognog javnog prostora.

Evolucija govora mržnje i novi medijski formati

Govor mržnje neprekidno evoluiru, prilagođavajući se novim komunikacijskim kanalima i formatima. Dok je u eri tradicionalnih medija bilo lakše prepoznati ga kroz otvorene napade i uvredljive tonove, danas se često maskira iza sofisticiranih narativa, pseudonaučnih obrazaca i naizgled nezavisnih, a racionalnih analiza. Ovi suptilni oblici zahtevaju visok nivo medijske i digitalne pismenosti kako bi publika mogla da ih uoči, a potom kritički analizira i adekvatno interpretira.

Razumevanje porekla i cilja govora mržnje ključno je za sagledavanje odnosa moći u društvu. Politički i ekonomski akteri često od njega profitiraju, koristeći ga kao sredstvo za skretanje pažnje sa suštinskih problema i učvršćivanja identitetskih podela. Povećana učestalost govora mržnje u medijima rezultat je relativno "niske cene" ovakvog ponašanja - kazne su najčešće vrlo simbolične, a sporni sadržaji privlače veću pažnju publike i donose određeni simbolički i društveni kapital unutar zajednica koje prihvataju vrednosti na kojima se takav govor temelji.

Efekat onlajn dezinhibicije dodatno pojačava intenzitet komunikacije - korisnici se osećaju osnaženo da izraze stavove koje bi u fizičkom svetu možda zadržali za sebe (socijalno su neprihvatljivi), dok anonimnost i mogućnost skrivanja identiteta u digitalnom svetu doprinose gubitku samokontrole. Dugotrajna izloženost ovakvom sadržaju ne samo da normalizuje mržnju, već i povećava osećaj anksioznosti, besa i socijalne nesigurnosti kod korisnika.

Empirijski podaci iz istraživanja stavova građana u Srbiji (2025) ukazuju da većina ispitanika prepoznaje društvene mreže kao primarni prostor gde se javlja govor mržnje, ali je mali broj aktivno uključen u njegovo suzbijanje prijavljivanjem i javnom kritikom. Dugotrajna izloženost ovakvom sadržaju povećava osećaj napetosti, frustracije i nesigurnosti, a kod određenih grupa može dovesti do razvoja naučene bespomoćnosti. S psihološkog aspekta, dehumanizacija pojedinaca i zajednica kroz digitalne kanale predstavlja prvi korak ka opravdavanju nasilja u stvarnom životu.

Psihološki mehanizmi govora mržnje

Govor mržnje često je izraz frustracije, projekcije i socijalne identifikacije. Društvene mreže omogućavaju korisnicima da lične frustracije i osećaj nepravde artikulišu kroz napade na „druge i drugačije ljude“, različite po nacionalnoj, verskoj, rodnoj i političkoj osnovi. Fenomen „posmatrača“ dodatno doprinosi implicitnom odobravanju, nereagovanje

na uvredljive sadržaje tumači se kao saglasnost, pa čak i pasivna podrška.

Emocionalno nabijen jezik u digitalnoj komunikaciji otežava konstruktivni dijalog. Mržnja je retko hladna i racionalna, ona je gotovo uvek obojena strahom, besom i ogorčenjem. Razumevanje ovih emocionalnih pokretača ključno je za osmišljavanje edukativnih preventivnih programa, jer pomaže mladima i odraslima da prepoznaju sopstvene reakcije i posledice svojih reči.

Kada su ljudi iz dana u dan izloženi agresivnim porukama, etiketiranju, podelama i javnim obračunima s neistomišljenicima, dolazi do procesa desenzitizacije - do emocionalnog otupljivanja na nasilje u jeziku. Granice onoga što se smatra prihvatljivim u javnoj komunikaciji polako se pomeraju, pa se govor koji je nekada bio prepoznat kao uvredljiv, opasan i nedopustiv danas se sve češće relativizuje i opravdava kao lični stav, drugačije političko mišljenje, a vrlo često, usled vrlo niskog indeksa medijske pismenosti, neki ljudi tvrde da se o radi o slobodi govora. Naši ispitanici kažu da im smetaju agresivni sadržaji na zidovima i smatraju da oni nikako ne bi trebalo da budu tu (84,7 odsto).

U kontekstu srpskog društva u prethodnih godinu dana, ovaj proces je posebno vidljiv kroz pojačanu polarizaciju javnog prostora, rast tenzija između građana, kao i sistematsko targetiranje određenih grupa - pre svega mladih (učenika i studenata), aktivista, novinara, nastavnika i svih onih koji javno izražavaju neslaganje s dominantnim političkim narativima. Umesto argumentovane rasprave, svakodnevno se srećemo s diskreditacijom, etiketiranjem i dehumanizacijom, gde se kritika vlasti ili društvenih pojava predstavlja kao neprijateljsko delovanje, izdaja i napad na državu. Takva retorika je davno sišla s političke scene i prešla se u svakodnevne razgovore, društvene mreže i međuljudske odnose.

U društvu poput našeg, u kom se ovakav diskurs ponavlja i umnožava, on postaje deo svakodnevice i prestaje da izaziva šok i otpor. Građani se navikavaju na povišen ton, uvrede i javna ponižavanja, a agresivna komunikacija postaje nova normalnost. Upravo u tome leži njegova najveća opasnost - u normalizaciji govora mržnje koja stvara društvenu klimu u kojoj netolerancija, isključivanje i verbalno nasilje više ne deluju kao problem, već kao legitimni oblici izražavanja. Time se dodatno sužava prostor za dijalog, produbljuju podele i slabi poverenje među ljudima, što dugoročno ugrožava društvenu koheziju i demokratske procese.

Društvene i političke posledice

Govor mržnje često se povezuje s nacionalističkim diskursom i potrebom za jasnim granicama između dve strane. U periodima nakon otvorenih ratnih sukoba, društvene nesigurnosti, ekonomske nestabilnosti i političkih kriza, ove potrebe postaju izraženije. Društvene mreže tada funkcionišu kao rezonantne kutije u kojima se slični stavovi međusobno pojačavaju, dok se drugačija mišljenja isključuju i napadaju.

Posebno bih ukazala na odgovornost aktera koji imaju moć da oblikuju javno mnjenje, na političke lidere, predstavnike vlasti, uticajnih javnih ličnosti i dominantnih medija. Poslednjih godinu dana svedočimo tome kako agresivan, ponižavajući i polarizujući diskurs koji dolazi iz vrha političke hijerarhije postaje obrazac komunikacije koji se potom preslikava na šire društvo. Kada nosioci institucionalne moći javno etiketiraju neistomišljenike kao izdajnike, strane plaćenike, unutrašnje neprijatelje, ustaše, blokadere, takav jezik ne ostaje na nivou političke retorike; on postaje društveno dozvoljen način obračuna sa svakim ko postavlja pitanja, kritikuje i pruža otpor.

U takvom okruženju govor mržnje dobija svojevrsnu institucionalnu verifikaciju. Kada dolazi „odozgo“, govor mržnje se više ne doživljava kao devijacija, već kao opravdano sredstvo političke borbe. Time se stvara atmosfera u kojoj pritisci na studente, aktiviste, profesore, novinare i građane koji učestvuju u protestima i javnim okupljanjima ne samo da se tolerišu, već se često i podstiču. Javne kampanje diskreditacije, targetiranje na naslovnim stranama tabloida, iznošenje ličnih podataka, vređanje, pretnje, pa i fizički napadi deo su šire strategije zastrašivanja i disciplinovanja kritičkog razmišljanja slobodoumnih građana.

Ovakav obrazac komunikacije ima duboke psihološke i društvene posledice. Građani vremenom internalizuju poruku da je agresija prihvatljiv odgovor na neslaganje, da je primena sile prihvatljivija od razgovora, a da su moć i dominacija važniji od argumenata. Istovremeno, kod onih koji su meta ovakvih napada raste osećaj nesigurnosti, straha i socijalne izolacije, što dodatno sužava prostor za slobodno izražavanje i građanski aktivizam. Na taj način, govor mržnje postaje alatka političke kontrole, a ne samo komunikacijski problem - postaje mehanizam kojim se oblikuje ponašanje, utišavaju kritike i održava neravnoteža moći u društvu.

Borba protiv govora mržnje

Borba protiv govora mržnje ne počinje zabranama i kaznama, već načinom na koji razgovaramo jedni s drugima. Ključni korak je stvaranje prostora za otvorenu, dvosmernu, smirenu i uvažavajuću komunikaciju, u kojoj različita mišljenja nisu povod za sukob, već prilika za razumevanje i povezivanje. Kada podstičemo dijalog zasnovan na poštovanju, razvijamo empatiju i toleranciju, i ujedno učimo da prepoznamo trenutke u kojima komunikacija prelazi granicu i pretvara se u omalovažavanje i isključivanje. Reči koje biramo, slike koje delimo i ton kojim se obraćamo drugima imaju stvarnu moć - mogu smiriti, a i povrediti, povezati, ali i udaljiti.

Uklanjanje uvredljivog sadržaja i sankcionisanje onih naloga koji iniciraju agresiju i netrpeljivost kroz govor mržnje, svakako su važni, ali sami po sebi ne donose trajnu promenu. Koreni govora mržnje leže dublje, u strahovima, nesigurnostima, frustracijama i osećaju nemoći. Dugoročna rešenja zahtevaju ulaganje u obrazovanje, razvijanje empatije i jačanje

spособnosti kritičkog promišljanja. Digitalna i medijska pismenost nisu samo tehničke veštine - one podrazumevaju sposobnost da prepoznamo emocije i motive iza sadržaja koji konzumiramo i delimo, kao i da svesno biramo način na koji ćemo reagovati. Na taj način učimo kako naše reči i dela utiču na druge, podjednako u digitalnom, kao i u analognom svetu i životu (ako je danas uopšte moguće potpuno razdvojiti ta dva aspekta).

Često nismo ni svesni sopstvenog doprinosa širenju mržnje - deljenje uvredljivog sadržaja „u šali“, relativizacija agresivnih komentara i pasivno posmatranje uz izostanak reakcije, sve su to oblici učestvovanja u kreiranju atmosfere agresivne i konfliktne komunikacije. Psihološki gledano, ovakva ponašanja mogu služiti očuvanju osećaja pripadnosti grupi i izbegavanju konflikta, ali dugoročno doprinose normalizaciji nasilnog diskursa i eroziji društvenih normi i građanskog društva. Suprotno tome, aktivno učešće u dijalogu zasnovanom na poštovanju i kritičkom promišljanju jača kulturu tolerancije i zajedničke odgovornosti.

Govor mržnje u medijima i na društvenim mrežama ne postoji izolovano, on je odraz šireg društvenog i psihološkog konteksta. Njegov uticaj ogleda se u narušavanju kvaliteta javnog prostora, ugrožavanju mentalnog zdravlja pojedinaca i slabljenju društvene kohezije. Zato borba protiv govora mržnje nije ograničavanje slobode izražavanja, već zalaganje za odgovoran dijalog, međusobno poštovanje i društvenu odgovornost. Razumevanje psiholoških i komunikacijskih mehanizama, razvoj kritičkog mišljenja, medijske i emocionalne pismenosti, te aktivno građansko učešće, predstavljaju ključne preduslove za smanjenje štetnih efekata govora mržnje i izgradnju sigurnijeg, inkluzivnijeg društvenog prostora.

INTERVJU: NIKOLA RADIĆ LUCATI

Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu (CIEH)

Nakon starosnih fokus grupa koje smo realizovali tokom novembra meseca 2025. uočili smo jednu važnu razliku u odnosu na odgovore koje smo dobili pre tri godine a to je da su najmlađi učesnici - oni od 18 ili 19 godina - u svojim odgovorima izjednačavali mlade nacionaliste i neonaciste rekavši nam da danas postoji trend udruživanja ovih grupa na nacionalnom i međunarodnom nivou.

CIEH nije sprovodio detaljna istraživanja, ali, prateći razvoj događaja, vidimo da neonacističke organizacije i akteri organizovano nastupaju u pokušaju usmeravanja razvoja političke scene u Srbiji. Što se međunarodnog nivoa tiče, Beograd je mesto zajedničkog delovanja američke ekstremne desnice i lokalnih, ruskih, duginovskih grupa³⁰

30 <https://theins.ru/en/politics/285889>

podržanih od Konstantina Malofejeva. Od dolaska SNSa na vlast, u Beograd su se doselili James Porrazzo (American Front /AF/, New Resistance, Fourth position) i Joaquin Flores (Centar za sinkretičke studije³¹, Fort Russ News, Geopolitika.ru³² i dr.³³), a do proterivanja 2022. i Robert Rundo (Rise above, Patriot front), dok su po potrebi tu boravili Nick Griffin i drugi. U Srbiji se očigledno vrši indoktrinacija, obuka i regrutacija desničara za snage RF, a učesnici rata u Ukrajini su pretili građanima štiteći vlast zajedno s pripadnicima neonacističkih i ultra-desnih grupa bez intervencije policije. Saradnja neonacista (grupa 451) i nacionalista (Novi DSS), kao i pro-ruskih elemenata vidljiva je i na skretanju politike studentskog pokreta udesno³⁴. Tradicionalne strukture neonacističke BG desnice i dalje su aktivne i u svojoj drugoj generaciji, a tu je i deo koalicione, pro-ruske partije SPS čiji je visoki funkcioner vlasnik privatnog muzeja Draže Mihajlovića, a čija je okolina postala stecište i galerija neonacističkih grupa (451, SA, Zentropa, Zlatna zora, i dr.) koje vrše jaku lokalnu aktivnost od bilbord kampanje muzeja, otvaranja bar dva lokala, i markiraju teritoriju grafitima i stikerima. SPC je stalno prisutan faktor podrškom narativa rehabilitacije i daljim naporima za udaljavanje Velimirovića i Ljotića od nasleđa njihovog antisemitizma, dok je istovremeno i dalje glavni diseminator knjiga „Kroz tamnički prozor“, „Protokol sionskih mudraca“ i sl. Svi ovi akteri rade s nacionalističkom omladinom diferenciranih profila, od navijača, preko religioznih, do studenata. Vaši nalazi su logičan rezultat toga.

Dalje, analizirajući i komentarišući odgovore ove grupe, holandski istoričar Her Deijzings (Ger Duijzings) naglasio je da je ovaj trend deo i njegovog istraživanja i da ste mu u jednom razgovoru spomenuli da je upravo knjiga Mein Kampf Adolfa Hitlera, koja je u Srbiji u slobodnoj prodaji, jedna od najprodavanijih knjiga kod ove grupacije mladih i da je oni najčešće kupuju vršnjacima kao rođendanski poklon. Da li možete da nam kažete nešto više o ovim saznanjima?

Ovo je pominjao i Nešić 2016.³⁵, po izlasku Mein Kampfa na otvoreno tržište. Sična iskustva su mi u više navrata potvrdili i knjižari. U poslednjih godinu-dve, u tržnim centrima se primećuju grupe omladinaca od 14-16 godina koji u knjižarama čitaju Mein Kampf. Iako se dostavljeni tiraži rasprodaju unutar mesec dana, zaposleni pretpostavljaju da najveći deo prodaje ide direktno preko sajtova izdavača Leo komerc (vlasnik Stevan Marčeta, otac Saše Marčete, vlasnika kladionica MaxBet, menjačnica Eldorado, Art-fondacije „Saša Marčeta“ u bioskopu Balkan, delu sporne privatizacije Beograd filma i značajnog finansijera SNS), i Edicija (u vlasništvu članova porodice Bokan, bivšeg vođe

31 <https://www.companywall.rs/firma/udruzenje-centar-za-sinkreticke-studije/MMz166i0>

32 <http://Geopolitika.ru>

33 [Više u tekstu Marine Lažetić: https://aseestant.ceon.rs/index.php/jouregsec/article/download/19429/pdf_1/](https://aseestant.ceon.rs/index.php/jouregsec/article/download/19429/pdf_1/)

34 <https://www.slobodnaevropa.org/a/beograd-protest-studenti-blokada-desnicari/33275568.html>

35 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-i-politika-zlocina-mein-kampf-na-izvolte/27483660.html>

paravojne jedinice „Beli orlovi”, osuđivanog lica, ambasadora „Donjecke republike”, koji nastupa na mitinzima SNS i vodi represivni odbor Narodnog pozorišta). Mišljenje anketiranih prodavaca lanaca DELFI i Vulkan, kao i manjih distributera, jeste da broj prodatih primeraka ipak polako opada, i da ni Mein Kampf ne uspeva da izmakne opštoj krizi čitanja. Takođe, novije knjige dobijaju na popularnosti, poput 14-tog izdanja knjige „Duh samoporicanja”³⁶ Mila Lompara³⁷ i postojanog rada istoričara Rastka Lompara³⁸ na re-evaluaciji Dimitrija Ljotića³⁹. Rekontekstualizacija nacional-socializma je važan deo procesa rehabilitacije lokalnih kvislinških i kolaboracionističkih aktera, u njihovoj pripremi za pomirenje i unifikaciju srpske desnice kao osnove novog nacionalnog konsenzusa.

Koliko je po vašem mišljenju ovaj trend dominantan i koji deo populacije mladih angažuje?

Trend normalizacije i širenja neonacizma kao i njegovog uvođenja u kontekst prihvatljive, *mainstream* nacionalne politike se vrši po segmentima starosnih i socijalnih grupa koje uključuju sve dominantne socio-obrazovne profile. Ovaj proces se ne odvija u vakuumu malih, egzotičnih nacionalističkih izdavača i ne više samo od aktera države i crkve. Velike korporacije, kao što su lanci distribucije i izdavači, postale su lanac diseminacije i rehabilitacije Velimirovića, Mihajlovića, Kneza Pavla, Kalabića, pokušaja Nedića i drugih... Medijske kuće, TV i filmske produkcije profitiraju na širenju ne samo mržnje kao takve, već njene re-kontekstualizacije i normalizacije. Ovu konverziju rehabilitacije u upotrebljive narative kroz svoja izdanja omogućavaju nekada naučne, a danas potpuno i/ili delimično propagandne institucije države - njeni naučni instituti, od SANU, preko INIS i ISI pa do IFDT, kao i fakulteti, ZUOV i izdavači školskih udžbenika, a tu su i memorijalne institucije, kao što su MŽG i njemu podređeni memorijalni centri i muzeji čiji sadržaji rehabilituju četništvo i Velimirovića. Bitne su i manjinske zajednice čiji lideri su prestali da reaguju na incidente, čime su postale faktor prevencije internacionalizacije problema. Konačni proizvod je nacionalistički formirano društvo u kome je posleratna re-nacifikacija primenjena kao permanentan proces, s ciljem da se svaki period nacionalističke vlasti istorijski pozicionira kao razumljiva, ako ne i opravdana te socijalno poželjna faza u izgradnji i odbrani nacije. Takvo društvo se drži u stanju većinske indoktrinirane spremnosti da, po potrebi, brzo usvoji racionalizacije novih regionalnih ratnih poduhvata.

36 <https://catenamundi.rs/shop/milo-lompar-duh-samoporicanja/>

37 <https://www.novidss.rs/srl/news/41981/details/w/0/politika-na-srpskom-prof-dr-milo-lompar-srpski-integralizam-je-nacionalna-ideja-za-21-vek/>

38 <https://standard.rs/2024/03/29/ljotic-perom-mladog-lompara-1/>

39 <https://catenamundi.rs/shop/dimitrije-ljotic-ucitelj-ili-farisej-rastko-lompar/>

ZAKLJUČAK

Drugo po redu istraživanje pod nazivom *Zašto kažeš ljubav a misliš na rat? 2.0* pokazalo je još jednom da su agresija i nasilje u tolikoj meri i toliko dugo dominantni u srpskom društvu da su već prodrli u sve njegove pore. Zbog toga je teško identifikovati i mapirati sve njihove „izvore” koji su u prethodnom našem radu zbirno bili označeni a u ovom dosledno nazivani „kulturom nasilja”. **Matrica** koja služi kao najširi okvir za **održavanje te kulture** identifikovana je kako u literaturi, tako i tokom istraživanja, u zastrašujućim posledicama ratova devedesetih, u traumatičnim iskustvima kojima je društvo izloženo, ali još više u odbijanju većinskog dela društva da se s tom traumom suoči. Spomenuta trauma, koja poprima oblike društvene anomalije, „hrani” se glorifikacijom ratnih zločina i održavanjem iskrivljenog sistema vrednosti koji je nekada služio kao kulturna potpora ratovima, a i danas omogućava radikalnu negaciju počinjenih zločina. **Do raskida s tom dominantnom kulturnom matricom i nevidljivim političkim uticajima na porast nasilja nije došlo.**

Tri decenije nakon rata, osuđeni ratni zločinci se vraćaju u Srbiju uz otvoreno poštovanje određenih državnih zvaničnika i pozitivnu pažnju prorežimskih medija, što doprinosi održavanju iskrivljenih stavova o nasleđu devedesetih. Mladi pokazuju značajan nedostatak znanja o tim događajima i nalaze se u međuprostoru između etnonacionalnog i kosmopolitskog identiteta, što ih čini **lakom metom instrumentalizacije**. Stensili, grafiti i murali kao relativno nove forme estetsko-ideološkog zagađenja gradskog prostora koriste se za promociju retrogradnih i mrziteljskih politika, veličanje osuđenih ratnih zločinaca i podsticanje nasilja.

Upravo zbog višegodišnje instrumentalizacije mladih, ovaj rad se još jednom fokusirao na **urbane forme propagande** ali u analizi nismo zanemarili ni druge kanale kao što su tradicionalni mediji, strogo kontrolisan obrazovni sistem i „kidnapovane” institucije. Politička elita koristi urbane prostore i medijsku kontrolu za legitimizaciju vladavine u kojoj širenje straha i izbegavanje odgovornosti postaju pravilo, otvarajući prostor za dugoročno održavanje na vlasti i dosledno demokratsko nazadovanje.

Zaključujemo da u Srbiji postoji direktan i nevidljiv uticaj države i medija na održavanje specifične i široko rasprostranjene „kulture nasilja”. Agresivni narativi, glorifikacija zločina i odsustvo systemske strategije za suzbijanje nasilja doprinose porastu različitih oblika nasilja, uključujući femicid. Indukovano nasilje postalo je bolna svakodnevica građana Srbije, a nasilje je ostalo ultima ratio političkih praksi.

Srbija se nalazi u spirali institucionalizovane proizvodnje konflikta i nasilja. Prekid ovog ciklusa zahteva hitne, koordinisane i višeslojne mere: sistemsku strategiju za suzbijanje kulture nasilja (uključujući tu i obrazovne programe suočavanja s traumom), reformu medijske regulative i transparentnost vlasništva, zaštitu novinara, podizanje javne svesti o opasnostima dezinformacija te jačanje institucionalnih kapaciteta za otkrivanje i suzbijanje stranog mešanja.

Samo kroz dekonstrukciju manipulativnih praksi i raskid s dominantnom kulturnom matricom koja negira traumatsku prošlost te obnovu medija i javnog prostora kao javnog dobra moguće je izgraditi pravednije, otpornije i manje nasilno društvo.

Izdavač:

Udruženje Krokodil, Karađorđeva 43,

ISBN: 978-86-81632-12-3

Beograd, 2026.

Autor i autorka istraživanja:

Milena Berić i Srđan Hercigonja

Autor i autorke eseja:

Dubravka Stojanović, Lara Končar, Roberto Grujičić i Ana Mirković

Podrška u prikupljanju podataka:

Mina Dimitrijević i Ana Milivojević

Lektura i korektura:

Vladimir Arsenijević i Stefana Pekez

Dizajn i prelom:

Jovana Bogičević Pejić

Štampa:

Caligraph (caligraph.rs)

Tiraž: **1000**

Funded by
the European Union

krokodil
Engaging Words

